STRIP SCHRIFT

Maandblad / Nr. 202 / Losse nummers ƒ 6,— / Bfrs. 124

JAPANSE STRIPS

INTERVIEW BOB DEMOOR

DE STUDIO'S HERGÉ

NA DE DOOD VAN HERGÉ

GENOEG

STRIP SCHRIFT

nr. 202 – 19e jaargang,

Uitgegeven door Vonk/Uitgevers B.V. voor Het Stripschap, Nederlands Centrum voor Belangstellenden in Strips, goedgekeurd bij K.B. 30 sept. 1968.

Redaktie: Postbus 15268, 1001 MG Amsterdam (020-250975).
Uitgevers: Vonk/Uitgevers B.V., Postbus 420, 3700 AK Zeist, tel. 03404-52292, telex 70042.
Advertentie-exploitatie: Inlichtingen en tarieven: Bureau Nassau, Jan van Nassaustraat 18, 2596 BT Den Haag, telefoon 070-249500. U kunt ook uw advertenties direct inzenden aan de uitgever, Postbus 420, 3700 AK Zeist.

Klachten over bezorging, adreswijzigingen en inlichtingen over abonnementen uitsluitend via Postbus 420, 3700 AK Zeist.

Redaktie: Rob van Eijck, Mat Schifferstein, Wim van Helden (eindredaktie).

Nieuwsredaktie: Donald Stroomberg/Jac Drewes.

Vaste medewerkers: Dick de Boer, Ruud Booms, Har Brok, Jac Drewes, Peter Parlevink, Peter de Raaf, Jan Smet, Bart Smit, René Smulders, Hennie Wesseling.

Vormgeving: Frederiks en Frederiks.

Omslag: Yoshiharu Tsuge.
Kleurscheidingen: Ton Frederiks.

Stripschrift is verkrijgbaar:
- via een lidmaatschap/abonnement à f 64,50. Postgiro 1513000 of bankrekening 42.11.38.114, beide t.n.v. Het Stripschap te Amsterdam.
- via een abonnement (jan. t/m dec.) à f 49,50. (buitenland f 59,—.
- via een CJP-abonnement à f 42,75.
- losse nummers (ook verkrijgbaar in de boekhandel) à f 6,— Dubbele nummers f 8,—. Postgiro 209948 t.n.v. 'Stripschrift' te Zeist.

Houders van een CJP-paspoort dienen zich via hun CJP-buro op te geven. Lopende (bestaande) abonnementen kunnen eerst worden omgezet in het komende kalenderjaar. Abonnementen op Stripschrift, opgegeven in de loop van een kalenderjaar, omvatten alle in de desbetreffende jaargang te verschijnen nummers.

Distributie voor België: Persagentschap Vervoer en Distributie, Klein- Eilandstraat 1, 1070 Brussel, tel. (02) 5240130.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotocopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Stripschrift en auteurs.

De verantwoordelijkheid voor de geplaatste artikelen berust bij de auteurs.

ISSN 0165-845X.

Druk: Vonk Zeist.

INHOUD

Brussel; striphoofdstad van de oude wereld
Japan máákt al betere fototoestellen, videorecorders en compact disc spelers dan Europa. Geldt dat inmiddels ook voor strips! **Har Brok, Jac Drewes, Rob van Eijck en Mat Schifferstein** namen poolshoogte in het voormalige stripmekka van Europa, Brussel
Hergé als onzichtbare norm: de Studio's Hergé na de dood van Hergé. / Het Centrum van het Belgisch beeldverhaal in wording. / 3
Op zoek naar Quick en Flip. / 10

Rode Bloemen
Japan máákt al betere fototoestellen, videorecorders en compact disc spelers dan Europa. Geldt dat inmiddels ook voor **strips?** Oordeelt u zelf, aan de hand van dit verhaal van Yoshiharu Tsuge. / **18**

Japanse strips
Japan máákt al betere fototoestellen, videorecorders en compact disc spelers dan Europa. Geldt dat inmiddels ook voor **strips? Frank Pols** evalueert. / **13**

Genoeg
Japan máákt al betere ... **GENOEG.** Genoeg, dus. Een redaktie stopt / **26**

Poststriptum **29**
Boeken in 't kort **29**
Nieuws **30**

HERGÉ ALS ONZICHTBARE NORM: DE STUDIOS HERGÉ NA DE DOOD VAN HERGÉ

door Har Brok, Jac Drewes en Rob van Eijck m.m.v. Mat Schifferstein

In het laatste nummer van de 19e jaargang, het laatste onder de u vertrouwde redaktie, een bijdrage waarvoor we op volle sterkte naar Brussel togen. Toen ook Bob de Moor bereid bleek ons op zijn vrije zaterdag in de Studios Hergé te woord te staan, kon zelfs een zware avond rond de Brusselse Grote Plaats niet verhinderen dat we in de ochtend van 11 oktober de Studios Hergé betraden voor een antwoord op onze vragen: te beginnen met de wonderbaarlijke wederopstanding van Kwik en Flupke na de dood van hun schepper Hergé. Geheel in de stijl van de Studios Hergé gelukte het ons niet alles op tafel te krijgen voor publikatie, maar na autorisatie van hetgeen wij optekenden blijft er genoeg over om licht te werpen op de werkzaamheden en het funktioneren van de Studios, die hoe men het ook wendt of keert een van de visitekaartjes zijn van het beeldverhaal. In dit interview zult u vragen missen over de verfilming van Kuifje door Spielberg. Niet dat dit onderwerp overgeslagen is, maar er viel eenvoudig niets naders over mee te delen. Op het moment dat u dit leest is het ongetwijfeld al 1986 en rusten wij op onze lauweren. Ons geschenk aan de nieuwe redaktie van *Stripschrift* is dat ze voorlopig de Studios Hergé niet meer hoeft te inverviewen...

Laten we meteen maar beginnen met de spektakulaire ontwikkelingen rond Kwik en Flupke. Nieuwe albums, TV-filmpjes; erg onverwacht allemaal.

We zijn er, geloof ik, anderhalf jaar geleden aan begonnen: drie albums en dan tegelijkertijd de filmpjes voor de TV. Ze duren elk 1 minuut en er zijn er 260 nu. Ze zijn nog niet allemaal klaar, maar in de loop van het volgende jaar zal dat zo zijn.

Hoe bestaat het dat die filmpjes zo snel geproduceerd zijn? Voor zoets tijdrovends als tekenfilmpjes kan dat toch niet?

Ja, het is ook niet mis, want als je al die filmpjes bij elkaar telt heb je 260 minuten, de duur van drie langspeelfilms! De ploeg die het verwezenlijkt is Graphoui, hier schuin tegenover de Studios Hergé. Ze hebben al eerder verschillende dingen verwezenlijkt voor de TV; reklamespots, maar ook de strip *Yakari*. Het is erg vlug gegaan, ook voor ons, omdat we zelf wat verrast waren dat men bij Casterman ermee akkoord ging. Casterman heeft toen Graphoui aangesproken, omdat ze daar al mee gewerkt hadden. We hebben erover moeten overleggen, want toen eenmaal besloten was om Kwik en Flupke weer op te nemen, moesten we nog wel beslissen hóe precies. Uiteindelijk hebben we gekozen voor Kwik en Flupke, zoals ze door Hergé getekend werden tussen 1935 en ongeveer 1950, Meer de stijl van voor de oorlog dus, waarin Agent 15 nog gewoon in zijn oude uniform rondloopt. Dat waren best moeilijke beslissingen, maar het ging toch snel: binnen een maand was alles rond en begonnen we. Met de filmpjes, met albums en met nieuwe gags, met albums met oude gags uit de archieven. We konden natuurlijk niet alle oude gags gebruiken, want sommige zijn wel heel erg tijdgebonden. Gags over de mobilisatie vlak voor de oorlog snappen de jongeren nu niet meer.

Denkt u niet dat zo'n vooroorlogs politieuniform moeilijkheden geeft voor de jeugd van nu?

Nee, ik geloof van niet, we hebben er nog geen reakties over gehad, terwijl de albums

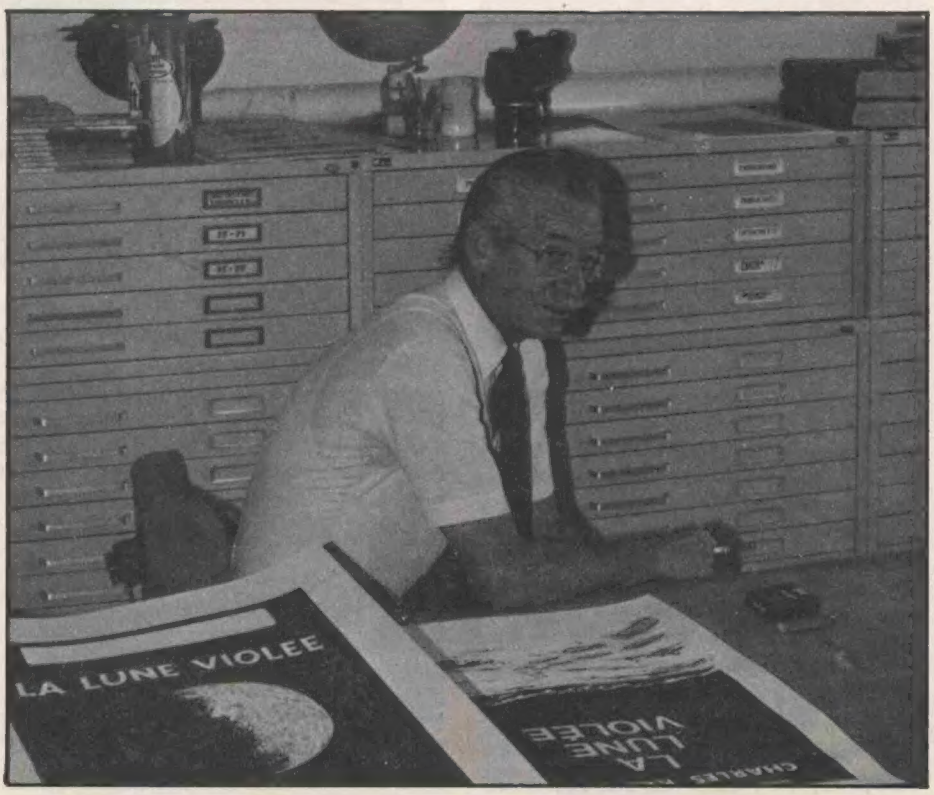

Foto's : Rob van Eijck

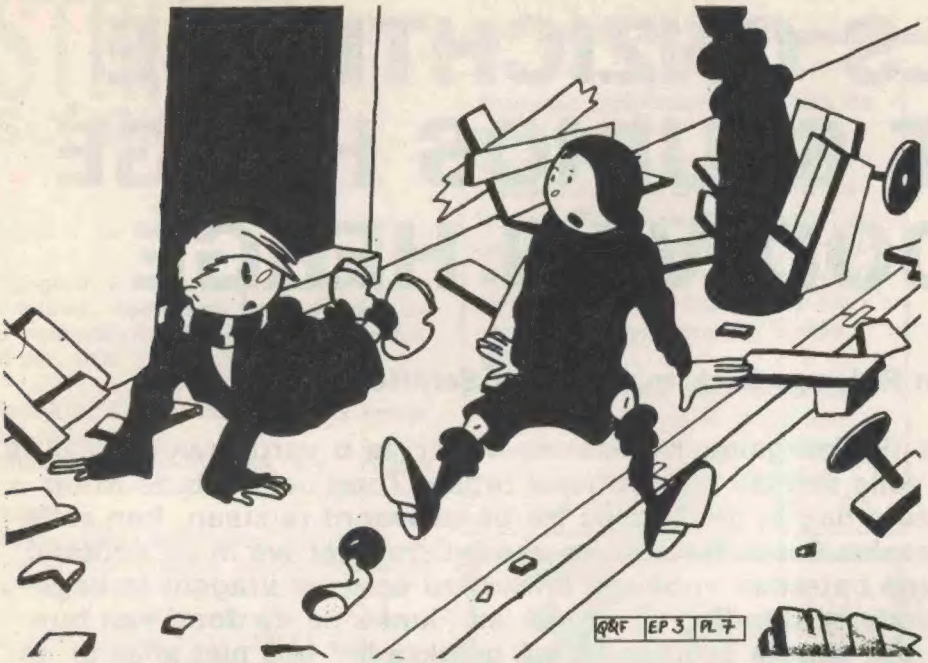

illustraties : Studio Hergé

en de filmpjes nu toch al enkele weken in de roulatie zijn. De personages zijn kennelijk nog bekend. Ik denk dat er heel wat meer protesten gekomen zouden zijn als we dat allemaal veranderd zouden hebben.

Waarom is de naam Kwik eigenlijk veranderd in Quick???
Vanwege de uniformiteit. De Nederlanders waren de enigen die de naam Quick 'vertaald' hebben, nu ja de Vlamingen ook. Die uniformiteit is gemakkelijker, ook voor de produktie.

Nu dan gaan we dus van Kwik *over op* Quick, *het verschil hoor je toch niet. Het idee om deze strip opnieuw leven in te blazen is dat van de Studios Hergé uitgegaan of van Casterman?*
Van de Studios. Dat heeft een goede reden. We hebben altijd ervaren dat het moeilijk is om de figuur Kuifje uit zijn eigen kontekst te halen. Kuifje in driedimensionaal als poppetje of in tekenfilms, dat geeft eigenlijk altijd problemen. We weten dat ook van merchandisingartikelen. Dat vonden we vervelend en daarom hadden we aan frabrikanten, die met Kuifje wilden adverteren, al voorgesteld of we de oude Kuifje mochten nemen, omdat dat plezanter was en leuker om mee te werken. De Kuifje uit de laatste albums is nogal realistisch en daar kun je weinig mee doen. Tenminste buiten de albums, in zijn eigen kontekst past hij prima. Dat idee van die oude Kuifje sloeg jammer genoeg niet aan, ze wilden allemaal de nieuwe en toen zijn we aan Quick en Flupke gaan denken. Die waren niet alleen veel kleuriger, maar we konden er ook meer mee uitspoken. We hebben dat toen aan Casterman uitgelegd en, tsja, toen was het binnen een maand zo ongeveer helemaal rond!

Johan de Moor

We zijn ermee gestart in een moeilijke periode en dat maakte het niet gemakkelijk, maar we zijn toen maar gewoon begonnen. Nou ja we, het is Johan die daarover de supervisie had, op de TV-filmpjes, op het samenstellen van de albums. De mensen die ervan hoorden waren allemaal meteen enthousiast, ook op TV-festivals, waar we de eerste rushes van de filmpjes hebben voorvertoond. Dat was een goede steun in de rug. En nu het zover is schijnt het een groot sukses te zijn. Er is natuurlijk nog wel zelfkritiek uit te oefenen op de grafiek, maar dat is onvermijdelijk en dat wordt steeds beter.

Gaan die filmpjes ook nagesynchroniseerd worden voor het buitenland? Komen ze bijvoorbeeld ook in Nederland op de TV?
Jazeker, er zijn al besprekingen geweest met de NOS, maar ook met de BBC, met Radio Canada. Overal in de wereld is er interesse voor. De RTB is de eerste die ze vertoont; de RTB is bovendien ook coproducent.

Hoe zit dat eigenlijk met uw zoon Johan, voor zover ons bekend was hij een veelbelovend kartoenist, gelauwerd in Knokke-Heist? Quick en Flupke is toch iets totaal anders dan kartoens maken?
Ja, ik had dit ook niet vermoed. Hij had nooit zo'n interesse voor het beeldverhaal. Nou ja, hij bewonderde mijn werk en dat van mijn kollega's wel...

...maar dat blijft in de familie en hij wilde natuurlijk op tijd zijn zakgeld krijgen...
Hoe dan ook, ik heb hem nooit in een bepaalde richting willen sturen. Ik vond het prima dat hij een andere kant opging en wat hij daarin presteerde vond ik ook heel goed.

Maar hoe is die omslag nu gekomen?
Tsja, feitelijk in het begin van Hergé's ziekte was ik op de Studio nog maar de enige aktieve tekenaar. Hergé wilde er toen iemand bij hebben voor het geval ik bijvoorbeeld eens ziek zou worden, dan zou alles stil komen te liggen. Ik heb toen gevraagd: 'Zie ik er zo slecht uit?', wat hij lachend ontkende. Niet dat ik me ziek voelde, hoor, maar ik heb er toen over nagedacht. Johan was toen al getrouwd, hij kreeg kinderen, maar al die eervolle vermeldingen op Kartoenale's, dat leverde toch eigenlijk maar amper geld op. Hij werkte ook nog voor dagbladen, bijv. het socialistische blad *De Morgen*, ook voor weekbladen, maar dat bracht toch niet genoeg geld in het bakje. Ik heb hem toen eens gepolst. Daar kwam nog bij dat Johan me geholpen had bij het laatste verhaal van *Cori*, met het inkleuren. Hij heeft dat op de Studios zitten doen met goedkeuring van Hergé, enkele dagen per week. Een beetje zoals ik hier zelf begonnen ben. Hergé kende hem en zijn talent dus al en ik heb hem toen gezegd: Waarom zouden we eigenlijk zover gaan zoeken? Hergé wilde dat wel eens aanzien, dus Johan een tijd op proef, en ik herinner me nog dat ik terugkwam uit de Verenigde Staten en dat mijn zoon me in Zaventem op het vliegveld ophaalde en dat hij me uit de verte al toeschreeuwde dat het in orde gekomen was. Dat Hergé hem aangenomen had. Hij was er vreselijk blijk mee. Zo is dat gekomen. Hij kwam op de Studios en Hergé liet hem al werken aan het nieuwste verhaal van Kuifje. Ik vroeg hem wel eens of het wel ging, maar Johan had er weinig moeite mee. Hij deed hier ook nog wel andere dingen, ook nog wel kartoenwerk, maar hij had nu een vast inkomen en zekerheid.

Nieuwe gags

Enfin, de ziekte van Hergé duurde maar voort. En toen kwam hij te overlijden. We hebben toen maar voortgedaan, er was nog van alles onder andere met merchandising. Bovendien waren er toen ineens enorm veel aanvragen. Hergé stierf en daardoor stond Kuifje weer in het middel-

punt van de belangstelling .We wisten niet goed wat we ermee aanmoesten. Hergé had altijd nogal de neiging om die merchandising af te houden, maar men bleef de Studios maar overstelpen met projekten. Wat moesten we doen? We konden het Hergé niet meer vragen...! Johan en ik werkten intussen verder. Toen kwam plots dat idee van Quick en Flupke, enfin, de rest weet u.

In welk jaar kwam Johan hier werken?
Dat moet in 1981 geweest zijn: als ik goed reken, begin 1981.

Had hij het moeilijk om die oude stijl van Quick en Flupke op te pakken?
Dat ging vrij gemakkelijk. Ik heb hem aangeraden om verder te tekenen in zijn eigen stijl, aangepast aan de stijl van Hergé uit de jaren '35. Hij heeft dat goed gedaan moet ik zeggen. Ik zou dat zelf niet meer doen. Je kunt niet teruggaan. Dat was ook zo voor Hergé, daarom heeft hij Quick en Flupke ook nooit meer voortgezet, terwijl daar toch veel vraag naar bleef bestaan. We hebben het hier wel geprobeerd, maar het ging eigenlijk voor ons niet meer. Ik zou die strip natuurlijk nog wel kunnen tekenen, maar dan in de geëvolueerde Kuifjestijl die u kent.

Komt dat omdat uw stijl al vastligt, terwijl Johans stijl nog in ontwikkeling is en verschillende kanten op kan?
Ik denk het, ja. Alhoewel ik met mijn faam van 'kameleontekenaar' het ook wel klaargespeeld zou hebben.

Wat is uw eigen rol daarbij geweest? Heeft u hem begeleid?
Tsja, met nieuwe gags, ik merkte dan toch dat hij (nog) geen striptekenaar was en in die zin heb ik hem wel 'n beetje geleerd hoe je een stripverhaal moet tekenen. Nou ja tekenen, ik bedoel de bladschikking, de ballonnen en zo. In zijn eerste Quick en Flupke-album zie je nog af en toe dat het soms wat rommelig is in verband met bladschikking, maar ja dat is ook helemaal niet zo gemakkelijk. Daar kwam nog bij dat het formaat anders is dan dat van de oude Quick en Flupke-albums en dat stelt weer andere eisen. In die zin heb ik hem geholpen. Oh ja, ook nog bij de omslagen, maar alleen met aviezen. Ook de tekenfilmpjes zijn helemaal alleen door hem opgezet. Ik heb hem wel aangeraden gebruik te maken van het feit dat het tekenfilm was en geen statische strip, maar daar was iedereen het over eens. Dus niet zoals bij de Kuifje tekenfilms, die zo realistisch mogelijk waren, maar met flink veel visuele nonsens, zal ik maar zeggen.

Meer struktureel dan teken-technisch dus.
Ja. Nu ja, we bespreken die strukturele problemen regelmatig alhoewel ik er niet veel tijd meer heb. Ik heb mijn werk met Kuifje en daar heb ik het enorm druk mee. Quick en Flupke is zijn werk.

Roger Ferrari

Dan is er ook nog een scenarist betrokken bij Quick en Flupke: Roger Ferrari. Dat was een vriend van Hergé, die door hem aangetrokken is om de archieven van de Studio op orde te brengen. Dat was zo'n twee jaar voordat Johan hier kwam werken. Hij deed dat halve dagen en zo stilaan werd hij door ons ook wel gevraagd om andere dingen te doen: teksten kontroleren en op punt zetten. Bovendien was hij scenarist en zo heb ik wel met hem overlegd over Cori of Barelli, enfin, hij is er zo'n beetje ingerold, en nu maakt hij scenario's voor Quick en Flupke. Hij was dus al scenarist in het verleden voor andere tekenaars, maar als zodanig is hij niet door Hergé aangetrokken.

Organisatie

De Studios zijn een Naamloze Vennootschap, zou men in Nederland zeggen. Is daar na de dood van Hergé verandering in gekomen?
Precies zoals het altijd geweest is. Het gaat hier op de Studios zoals het al 35 jaar gaat, ik bedoel al 50 jaar bijna! Hergé zei altijd; 'Ik ben de direkteur niet: ik ben de verantwoordelijke!'

En dan zei u: 'Ja, Mijnheer de direkteur'... Grapje, maar we vragen nog even door. Als auteur had en hebt u toch ook inkomsten uit uw eigen strips zoals Barelli, *waar gaan die heen?*
Dat zijn inkomsten voor de Studios Hergé; dat is een regeling die ik al lang met Hergé had. Al die auteursrechten dat komt in één pot terecht, ja ook dat kleine beetje van mij, want zoveel teken ik zelfstandig nu ook weer niet, en onderling wordt dat dan weer geregeld. Dat is veel gemakkelijker.
Komen uw eigen strips tegenwoordig niet teveel in het gedrang?
Die waren altijd al in het gedrang! Maar daar kan ik niemand een verwijt over maken: dat ligt aan mezelf! De uitgevers trekken zich de haren uit het hoofd als ze na twee jaar weer eens merken dat ik mijn eigen series niet doorzet, maar daar heb ik mijn eigen redenen voor, ik vind het heel vervelend als ze me soms onder druk zetten, maar ik kan hen niets verwijten, ik laat hen ook zitten. Dat is een zaak die ik met mezelf te regelen heb.

Is dat voor uzelf kreatief niet onbevredigend?
Nee, eerlijk gezegd niet. Integendeel eigenlijk, ik gebruik mijn andere werk graag als ekskuus om me achter te verschuilen. Niet alleen als ekskuus, want ik heb het druk zat, ik zit geen duimen te draaien, maar het komt me intussen ook wel goed uit. Als ik eerlijk ben dan moet ik bekennen dat ik van mezelf vind dat ik een aantal goede boeken gemaakt heb, waar ik tevreden over ben, en dat ik misschien beter niet moet proberen om die te overtreffen. Dat ik me die luxe kan permiteren dat ik niet hoef te presteren en dat ik mijn visitekaartje al afgeleverd heb.

We denken dan, met u misschien, aan De Leeuw van Vlaanderen. *Hoe kijkt u na al die tijd daarop terug?*

Ik ben daar nog altijd verwonderd over. Ik krijg daarvoor waardering over de gehele wereld, net zoals trouwens met *Barelli*, en voor mij is het toch eigenlijk niet meer dan een verhaaltje dat ik 35 jaar geleden zomaar gemaakt heb. De waardering gaat nog altijd voort en dat is dan toch wel, moet ik eerlijk zeggen, een genoegen dat ik daaraan heb.

Maar De Leeuw van Vlaanderen *was toch wel iets aparts, dat Vlaamse thema?*
Ja, dat is zo, maar ik denk dat het meer was van een twééde met dat thema zal niet beter zijn. Ik had nog wel enkele boeken van Henri Conscience kunnen verstrippen, *Jacob van Artevelde* en zo, maar ja, ondertussen was de situatie totaal veranderd. Ik ben er wel echt tevreden over, ik heb er

met veel plezier aan gewerkt. Ik heb niet zoveel plezier gehad aan het begin van de reeks *Cori*, die nu al tijden stilligt, maar ik voel het soms weer kriebelen, het enthousiasme begint weer te komen. Maar dat heeft allemaal zo zijn eigen tijd nodig. Het zal er wel ineens zomaar uitkomen.

Zo een beetje de werkwijze van Hergé, die ook steeds meer tijd nodig had om een album te produceren.
Ja, ja, dat is zo, je wordt kritischer dan vroeger, je wilt geen rommel maken die je door stripfanaten eeuwig nagedragen worden, heren!

Maar zo gaat er wel wat spontaniteit verloren...
Ja, waarschijnlijk, ja..., enfin ik weet 't niet...

Terwijl misschien dat spontane wel het blijvend aantrekkelijke is van dat wat minder volmaakte en niet overdachte werk...
Dat is waarschijnlijk, ook dat, ja... De lezers kunnen daar beter over oordelen.

Maar hoe zit dat nu, stel dat u nu wel echt de grote inspiratie krijgt om aan Cori *of zo te werken en daar is geen tijd voor, hoe moet dat dan?*
Dat is ook een moeilijkheid, zoiets neemt al vlug maanden in beslag. Maar dat geldt ook wat ik nu doe voor Kuifje, al kost het maar korte tijd, ik ben dan wel een week daarmee *bezig* en niet met iets anders: ik kan dat niet verdelen. Het is het een of het ander en dan kun je dus nooit kombineren. Mensen ontvangen op de Studio en tekenen is ook al moeilijk te kombineren.

Jo, Suus en Jokko

We gaan weer terug naar Quick en Flupke, een van de belangrijkste projekten van de Studios op dit moment. U heeft geschetst dat de merchandising tot dat projekt de eerste stoot gegeven heeft.
Ja, maar de stoot om de strip voort te zetten kwam dus eingelijk van Casterman. Wij waren zelf ook aan het denken over Kuifjetekenfilms,. Hergé was daarbij nog betrokken, maar door zijn ziekte is het er niet meer van gekomen. Na ons merchandising-idee met Quick en Flupke heeft de uigever het idee van albums aangedragen.

Een goede uigever...
Jaja, dat kun je wel zeggen... Erg enthousiast en dynamisch!

Nu de wederopstanding van Quick en Flupke zo'n groot sukses blijkt te worden, gaat men nu ook nog andere stripfiguren van Hergé weer tot leven roepen? Jo, Suus en Jokko?
Nee, ik denk het niet en ik geloof het ook niet. Om het simpel te houden: we hebben er gewoon geen tijd voor! Dan zouden we weer terug moeten naar vroeger tijden met een studio van 10, 12 man...!

Heeft u niet meer zoons met tekentalent?
Nee, ze *zingen* allemaal!!! Ik ben er absoluut trots op, echt, maar ze zingen niet het repertoire waar ik speciaal van houd: blues en rock. Het zijn talentvolle operazangers. Je zou hen moeten horen, fantastisch!

Wat is er eigenlijk tegen om de Studios uit te breiden als er sukses is?
Dat is iets wat Mevrouw Rémi moet beslissen. Het betekent alleereerst nog meer werk voor ons en we hebben op dit moment al werk voor jaren. Het is in een stroomversnelling geraakt en we komen er nu al haast in om. Neem nu bijvoorbeeld 'het' nieuwe verhaal van Kuifje, ik zou het alleen al daarom niet kunnen tekenen, dat zou niet mogelijk zijn...

Kuifje

Ik was bereid om daar al mijn verhalen voor te laten vallen, daar gaat het niet om, maar er was gewoon geen tijd, net zo min als ik die heb voor mijn eigen verhalen. Ik was liever aan Kuifje voortgegaan na de dood van Hergé. Maar nu zie ik dat niet meer zo zitten wat mezelf betreft.

Het verhaal is al niet zover dat u er gemakkelijk aan voort kunt werken?
Nee, van een dertigtal platen zijn er bladschikkingen, dialogen en zo, enkele tekeningen zijn klaar. Voorlopige dialogen dan nog maar, maar het moet dus nog helemaal getekend worden. Nou ja, dat is ook niet het probleem: *alles* maakt dat het een probleem is. Mevrouw Rémi heeft gezegd dat zij het niet wenst en daarmee is het probleem eigenlijk opgelost.

Dat geldt voor Kuifje, maar nog niet voor Jo, Suus en Jokko?
Ja, maar dan kun je alles wel opnieuw voortzetten. Quick en Flupke vraagt al zo ontzettend veel werk. Het is genoeg, we kunnen niet meer doen, het is al heel moeilijk.

En het is de vraag of Mevrouw Rémi wel zou instemmen met Jo, Suus en Jokko?
Ja, ja, en dan zit zij nog altijd voor het dilemma: wat zou Hergé gezegd hebben? Hij wilde er absoluut niet mee verdergaan, maar hij heeft dat *ook* nooit verboden. Dat is een probleem, het zijn zijn geesteskinderen, maar zoals men in het Frans zeg; 'Il s'en foute', vrij vertaald 'Hij houdt zich van den domme', al klinkt dat wat oneerbiedig. Vragen, vragen en nog eens vragen, we zijn al zeer ingenomen met Quick en Flupke.

Hoe heeft u dat ervaren, die enorme populariteit van Kuifje door de dood van Hergé?
Die populariteit was er natuurlijk vóór zijn dood al, maar ja, die eksplosie van hommages was verrassend maar ook logisch. We hebben altijd de hoop gehad dat hij weer zou genezen, dat hij met Kuifje voort zou gaan en dan zouden we weer voor jaren werk gehad hebben met dat verhaal. Toen hij toch doodging was zijn wens dat de Studios zouden verdergaan. Zijn vrouw heeft ons dat gezegd. Hergé heeft het me zelf gezegd, alles wees daar ook op. De Studios zouden moeten voortgaan. Maar hoe moet dat zonder nieuwe verhalen van Kuifje? Ik had Kuifje onmiddellijk willen voortzetten en het laatste avontuur afmaken. Niemand wist hoever het was, hoe het er mee stond. Was het maar zover geweest dat ik het gewoon had kunnen voltooien, dan was er een logisch vervolg geweest. Omdat hij wilde dat de Studios zouden voortbestaan zou het ook het meest logische geweest zijn als we met Kuifje voortgekund hadden. Intussen zijn er veranderingen gekomen, het liep dus anders en intussen ben ik daar met mezelf wel in akkoord gegaan. Het is nu eenmaal zo als het is. Maar ik had Kuifje willen voortzetten, gewoon, omdat het logisch was. Hergé was er niet meer, dat was al erg genoeg, maar we hebben zo ontzettend lang samengewerkt: mijn voortzetting zou minstens een hommage aan zijn werk geweest zijn. Langs alle kanten kwam dat toen los, die eerbetonen aan Hergé, maar wat ik vervelend vond was dat wij hier op de Studios als enigen helemaal niets konden doen! Alles kwam vrij, iedereen mocht zijn eigen Kuifje tekenen en ondertekenen en ik neem dat ook absoluut niemand kwalijk, integendeel dat is iets geweldigs, maar voor mij die altijd met Hergé gewerkt heeft, was dat toch moeilijk op een bepaald tijdstip.

U zegt nu dat u het laatste Kuifje-avontuur had willen afmaken, of zelfs de reeks had willen voortzetten. Het staat vast dat daar een storm van kritiek over ontstaan zou zijn, hoe goed u dat ook gedaan zou hebben.

GUILLAUME TELL

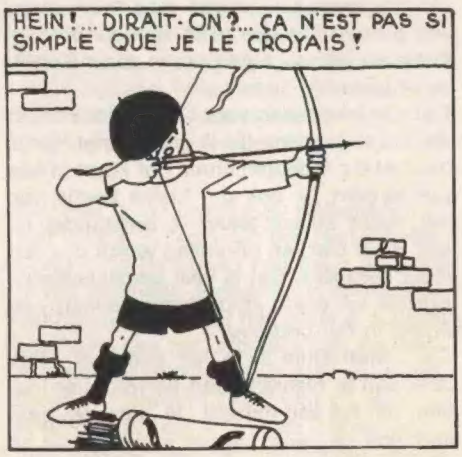

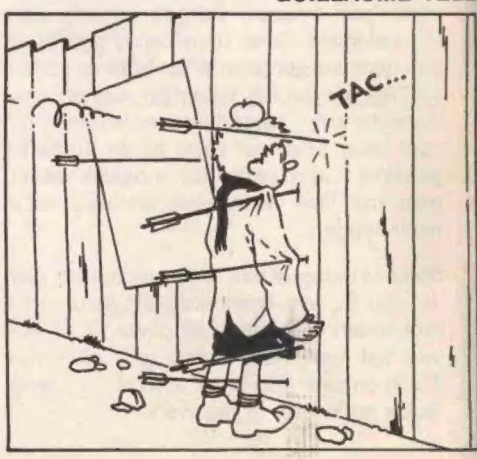

De reeks voortzetten? Nee, zeker niet! Wat die kritiek betreft: Als men geweten had dat Hergé nog maar drie platen af had van dat laatste verhaal, dan misschien wel ja, maar dat had niemand hoeven te weten. Op welke bladzijde van dat album had men met kritiek op mijn werk moeten beginnen, als men dat niet geweten zou hebben. Achteraf bekeken zou dat dan ook niet eerlijk tegenover Hergé geweest zijn. Maar goed, het is niet zo gegaan en ik mag daarom misschien inderdaad wel blij zijn achteraf. Maar begrijp me goed: het gaat niet zozeer om mij en of ik dat wel zou kunnen. Het ging erom dat Kuifje-verhaal af te maken. Het gaat me er ook absoluut niet om mijn naam als auteur vermeld te zien. Ik ben er nooit op uit geweest om mijn aandeel in Kuifje in de publiciteit te brengen: ik heb dat ook jarenlang ontkend, maar dat kun je toch geen 35 jaar lang blijven ontkennen zonder dat de mensen gaan denken dat je gek bent?!!!

Het is toch ook zo dat Hergé daar in de loop der jaren opener over geworden is.
Niet alleen de laatste jaren, stéeds verklaarde hij dat ik intensief met hem samenwerkte. De manier waarop tekenaars begonnen bij hem was meer als een soort (betaalde) vriendendienst en in die positie ga je toch niet bij Jan en Alleman rondbazuinen welke lijntjes je nu zelf gezet hebt en welke Hergé, dat is toch onzin! Je deed dat en naarmate men er meer naar ging informeren kreeg men meer antwoord. Hergé heeft mij altijd mijn credit gegeven. Moet ik me dan zelf nog eens op mijn borst gaan kloppen? Hergé deed dat al genoeg tenslotte. Het was een samenwerking tussen twee tekenaars. Twee mensen die zich nooit afvroegen: 'Wie tekent nu het meeste of het beste', maar alleen met tevredenheid of kritiek op het eindresultaat neerkeken.

Is uw aandeel in de Kuifjeverhalen geleidelijk groter geworden in de loop der jaren?
Ja, zeker in de twee laatste verhalen. Gewoon omdat er veel mensen weggingen van Studios. Ik was op den duur alleen met Hergé... maar daar kan ik toch niets aan doen?!!!

En het tekenwerk aan Kuifje van u en van Hergé liep toen zo over in elkaar dat het individuele aandeel niet meer te scheiden valt achteraf?
Ja, maar dat is altijd zo geweest, altijd. Maar het eigenaardige is dat bij het laatste verhaal *Kuifje en de Picaro's* mijn stijl de overhand bleek te hebben! De grote massa van lezers ziet dat niet of vraagt daar niet naar, maar u vraagt mij erom en dan moet ik wel zeggen dat dat zo is. Het gaat niet om mij: jullie vragen ernaar! Het is inderdaad zo dat Hergé mij stilaan heel vrij liet. Vroeger ook wel, maar toen we als tekenaars samen overbleven en het allemaal rustiger werd, we meer tijd namen, kon ik rustig verder tekenen. In Hergé's stijl natuurlijk, maar dat is toch nog niet zijn eigen 'handschrift', niet echt identeik...

Is het toch niet zo dat Hergé de figuren tekende en dat u...
Ja, altijd, ja... dat heeft hij altijd gedaan.

De hoofdfiguren. Maar de bijfiguren?
Ook die, maar ik tekende die soms ook, Jacques Martin soms ook. Je kunt dat feitelijk niet allemaal ontrafelen. De vraag daarnaar zou men niet moeten stellen. Maar nu die toch gesteld wordt móet ik wel een antwoord geven, hoe ingewikkeld het ook is.

Maar het schetswerk van Hergé zelf is inmiddels ook bekend en daaruit kan men zonneklaar zien dat hij alleen figuren tekent en geen achtergronden of dekors.
Soms toch wel met enkele lijnen, maar zo werkt men als tekenaar. Mijn eigen schetsen bevatten ook geen dekors, hoogstens ook maar wat vage lijnen. Ik kende natuurlijk het verhaal, net als Hergé, en ik zou dat net zo doen; daar zit het verschil niet in. Ik kan dat moeilijk uitleggen. Het is een kwestie van je vak kennen en van samenwerken. De meeste mensen begrijpen dat niet, want vragen zoals u die nu stelt zijn al zo vaak gesteld en ze zullen de komende 100 jaar wel blijven gesteld worden.

In de schilderkunst komen dit soort problemen ook voor. Men kan dan bijv. vaststellen dat een schilderij uit de School van Rembrandt komt, maar niet of Rembrandt het zelf gemaakt heeft en wélke leerling van hem. Kunsthistorici zijn daar nu nog over aan het bekvechten.
Ja, dat is een eigenaardige zaak. Als een tekenaar helemaal alleen werkt doet zich de vraag niet voor, terwijl hij dan toch ook wel zo links en rechts wat zal opsteken.
De Studios Hergé zijn, als je verplicht wordt om erover na te denken, in zekere zin een eigenaardig geval. Neem nu tekenaars als Martin of Leloup, feitelijk zit het zo dat Hergé allerlei tekenaars van het weekblad *Kuifje*, die alleen thuis zaten te werken, bijeen wou groeperen in een studio. Martin en ik zijn eigenlijk de enigen die overschoten van dat idee, omdat wij dat geaksepteerd hebben. Maar ook omdat anderen er niet van op de hoogte waren of er geen interesse in hadden. Het was geen slecht idee van Hergé, vind ik.

Wanneer is Martin eigenlijk bij de studios weggegaan?
Lang geleden alweer, in 1972.

U heeft toen nog voor Martin een verhaal van Reporter Lefranc getekend.
Ja, met hem. Toen was hij nog hier, dat was *Het hol van de wolf*. Martin had wel gewild dat ik met de serie van Lefranc zou voortgegaan zijn, maar ik heb dat niet gedaan omdat ik liever mijn scenario's zelf maakte.

Mist u Hergé nu bij uw tekenwerk?
Jazeker, altijd, want ik onvdervind stilaan dat men mij wel eens vraagt, bijvoorbeeld Johan, om 'n paar lijnen op papier neer te zetten om iemand verder te helpen. Zulke dingen vroeg ik vroeger aan Hergé! Hergé zei dan: 'Ja, maar die enkele lijnen dat is juist enorm veel werk, dan kan ik het net zogoed zelf helemaal tekenen!' Het gaat natuurlijk niet om zó maar een paar lijnen.

wilhelm tell

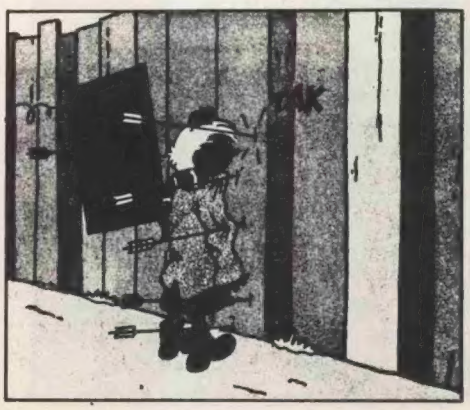

Het gaat om het idee...
En nu Hergé dood is kan ik dat aan niemand meer vragen, integendeel men vraagt het nu aan mij! Ik moet nu ook kritischer op mezelf zijn in plaats van dat iemand over mij 'waakt' en dat is 'geen klein bier'. Ik begin veel dingen nu eerder opnieuw dan vroeger. Het probleem daarbij blijft dat ik nog altijd voor Hergé werk en niet voor mezelf. Zo voel ik dat: het is zijn werk dat ik nog maak en dat is nu soms een probleem, omdat hij er zelf niet is om iets te beoordelen of desnoods af te keuren. Ik ben pas tevreden als ik denk dat Hergé tevreden geweest zou zijn en dat heeft me in het begin veel moeite gekost.

Hebt u bemoeienis met het verdere archief-uitgavenbeleid? Weet u of de originele versie van De Geheimzinnige Ster *nog in faksimile uitgegeven zal worden?*
Ik denk het wel, misschien door Rombaldi met zijn integrale oeuvre.

Ja, maar dat zijn de gewone leverbare albumversies. In al die zwart-wit archieven uitgaven van Casterman ontbreekt alleen dat ene album nog.,
Ik hoop het, maar ik weet dat niet.

Dat zijn toch zaken die de uitgever zelf beslist.
Niet helemaal, want er is over gesproken, maar er zijn weer andere zaken tussen gekomen.

Welke eigen projekten heeft u momenteel onder handen?
In de eerste plaats het Centrum van het Belgisch Beeldverhaal VZW *(waarover elders in dit nummer. Red.)* Dat zal veel werk geven als het eenmaal effektief van start gaat. Wat Kuifje betreft, maar ook wat het werk van andere tekenaars aangaat. Intussen hebben we hier allerlei tentoonstellingen, manifestaties, affiches. We zitten vol en ik moet vaak gewoon 'Nee' verkopen. We hebben hier maar beperkte mogelijkheden, uiteindelijk.

HET CENTRUM VAN HET BELGISCH BEELDVERHAAL IN WORDING

door Har Brok, Jac Drewes en Mat Schifferstein m.m.v. Rob van Eijck

Na de niet genoeg te prijzen ondersteuning van rijk en gemeente kulminerend in Frankrijk in de jaarlijkse *Salon des Bandes Dessinées* met minder spektakulaire, maar wezenlijk belangrijkere, doorlopende museumaktiviteiten te Angoulême, na de op eigen werk gerichte museale inspanningen van Willy Vandersteen te Antwerpen en na de alleen door de Universiteit van Amsterdam nog serieus genomen aktiviteiten van het Strip Documentatie Centrum Nederland (een aflopende reeks zoals u merkt) bereikten ons geruchten over de oprichting van een *Kuifje-museum* in België. Geruchten met het dringende verzoek een en ander zelf verder uit te zoeken. Tijdens ons bezoek aan Brussel kregen we daarvoor een uitstekende gelegenheid, temeer omdat Bob de Moor, die we in verband met de Studios Hergé interviewden, *president* bleek te zijn van de stichting die tot dit museum zal leiden. Een belangrijk initiatief in een daartoe niet zo geëigend land. Het woord is aan Bob de Moor...

Er zijn berichten dat de Studios betrokken zijn bij de oprichting van een museum van het beeldverhaal. Zo een soort initiatief bestond ook in Antwerpen op naam van Vandersteen. Kunt u daar iets meer over vertellen?

Dat is een zaak die al enkele jaren loopt. Hergé leefde toen nog. Op een gegeven moment was er een architekt van de *Franstalige* Kultuurkommissie (dus niet de *Nederlandstalige*, want die bestaat ook), die – misschien omdat hij Hergé kende – op het idee kwam van een Kuifje-museum. Dat zit eigenlijk zo: de Staat had zeven of acht jaar geleden een huis gekocht van de architekt Horta. Dat was in het begin van deze eeuw door hem ontworpen, helemaal in de stijl van de grote Magazijnen. Een groot pand dat op zijn laatst nog dienst deed als stoffendepot. Toen de Staat eigenaar werd kwam het op de Monumentenlijst: 'werd het geklasseerd' zoals men hier zegt. Het stond te vervallen, maar kon niet gerestaureerd worden vóór er een bestemming voor was en toen kwam die architekt met het idee van een Kuifje-museum. Hergé vond het wel wat erg groot voor alleen Kuifje en vond dat er ook andere tekenaars onderdak in zouden moeten vinden. Franstalige tekenaars, dat vond men een goed idee, maar er zijn natuurlijk ook Vlaamse tekenaars...! En daar begon de moeilijkheid. Dan zou het een nationaal plan zijn en er wordt hier eigenlijk helemaal niets meer op nationaal plan gedaan: Belgisch, dat bestaat niet meer, het is of *Waals* of *Vlaams*... Maar toch na veel hindernissen gaat het met dat museum de goede richting op. Dat kan ik wel zeggen, we wachten nu op een definitief akkoord van de Ministers. Als dat akkoord er is kan Openbare Werken aan de restauratie beginnen. Dat is nu de stand van zaken. Maar het kan nog jaren duren voor het klaar is: morgen zijn er in België bijvoorbeeld verkiezingen en dan kan dat weer anders komen te liggen. Toch kan ik als president van dit projekt zeggen dat ik optimistisch ben.

U bent dus de president, dat betekent dus dat u op een of andere wijze Waals en Vlaams op één lijn heeft weten te brengen. Hoe bent u in die onmogelijke taak geslaagd?

Het toekomstige Centrum van het Belgische Beeldverhaal: Zandstraat 20-22 te Brussel (foto: H. Brok)

Dat was zeer, zeer ingewikkeld. Een heel belangrijke faktor daarbij was het Vlaamse Stripgilde en zijn Waalse tegenhanger, het U.P.C.M.I.C. Via die vakorganisaties kon ik alle Belgische tekenaars aanspreken en het voordeel was dat die twee organisaties goede banden met elkaar hebben en dat zo zowel Waals als Vlaams België erbij betrokken was. Ik bespaar u het verdere gekompliceerde verhaal, maar uiteindelijk hebben we een V.Z.W.(in Nelderland: *Stichting*) opgezet en toen pas werd de zaak officieel. Privé wilde het niet van de grond komen.

Zit er in dat initiatief geld van de Studios Hergé?
Nee, dat niet, er moet natuurlijk wel wat armslag zijn, zo'n V.Z.W. dat kost wel geld, er was geld nodig voor korrespondentie, maar niet meer dan dat. Aanvankelijk was er de Beheerraad, maar nu wordt er gewerkt aan een kleine kern, die de zaak verder moet ontwikkelen en sponsors moet zoeken. Dat is een voorwaarde van het Ministerie.

Maar hoe zit de financiering dan in elkaar?
De V.Z.W. krijgt het pand kant en klaar als huurder inclusief verwarming en elektriciteit, enfin als huurder. En wij betalen huur plus dat we het museum natuurlijk ook nog moeten inrichten. Daar worden nu sponsors voor gezocht. Als huurder moeten we ook kunnen garanderen dat de zaak na een half jaar niet flopt. Er is dus veel geld nodig en daar wordt nu naarstig naar gezicht.

Waar worden die sponsors gezocht?
Overal, iedereen is welkom! *Stripschrift* ook...!

Maar wij zoeken zélf sponsors, nou ja, terzake: u zoekt speciaal in de uitgeverswereld?
Uitgevers ook, er is ook wel een basis van instanties die zo iets wel vaker doen. Coca Cola, de banken, maar je moet ze toch maar zover zien te krijgen, het is niet gemakkelijk in deze tijd.

Het is nog lang niet zover, maar waar ligt dat toekomstige museum?
In Brussel, bij het Noordstation in de Zandstraat, groot en toch sober. Enfin, in de stijl van Horta en dat is bekend.

En u bent president van de Beheerraad?
Ja en de officiële naam is Centrum van het Belgisch Beeldverhaal VZW.

Wat gaat de opzet van het museum worden?
Het wordt natuurlijk geen pretpark, maar het moet toch iets zijn, waar kinderen van de scholen een dag naar toe zouden moeten kunnen komen. Met een snackbar om wat te eten en de mogelijkheid om boeken te kopen of te lezen. Een leeshoek, attributen uit de Kuifje-albums. Misschien een totem van Haddock die gaat vloeken als je op een knopje drukt, enfin, er zijn allerlei serieuze en minder serieuze ideeën. Ruimtes met tentoonstellingen van andere tekenaars, allerlei aktiviteiten, perskonferenties, cocktails.

Ook ruimtes voor lezingen?
Jaja, er is verschrikkelijk veel plaats. Archiefruimte voor originele tekeningen ook met de mogelijkheid die te bestuderen voor studenten en zo.

Hoe lang duurt het nog voor dat het operationeel is?
Ik denk drie jaar. Ik weet dat niet zeker, maar dat is wel wat ik denk, persoonlijk.

Is het de bedoeling dat de archieven van Hergé daar ondergerbacht worden?
Ja, dat zou mogelijk zijn.

Die worden dan verkocht aan de Stiching?
Nee, geleend, Marc Sleen heeft wat dat betreft ook al laten merken dat het museum voor hem een goede oplossing zou zijn. Een tekenaar kan zijn werk uitlenen of zelfs schenken. Vandersteen ziet ondanks zijn eigen museum in Antwepren, waar jullie over spraken, dit initiatief als iets heel positiefs. Het animo is er allang. We moeten nu al toekomstige bezoekers teleurstellen... Het museum zal een uitkomst zijn.

Maar het gaat duidelijk om een groot publiek, niet om een ontmoeting tussen de tekenaars zelf en hun publiek.
Nee, dat moet ook kunnen, dat is allemaal voorzien.

Gevelsteen in de linkerpoort die momenteel de voormalige gebruikers vermeldt (foto: H. Brok)

Op zoek naar Quick en Flup

door Mat Schifferstein en Har Brok

De Franse stripmarkt is een van de grootste en belangrijkste ter wereld. Brussel is, naast Parijs, een van de belangrijkste centra van de Franse strips. Rijk aan traditie sinds Hergé er zijn beroemde figuren Quick en Flupke liet rondrazen: talrijke stripauteurs en kritici verblijven er, de grote uitgeverijen hebben er een vestiging, en de stad is bezaaid met grote en kleinere winkels die in stripverhalen en aanverwante artikelen handelen

Een weekendje Brussel is best de moeite waard. Niet alleen kun je er uitstekend eten en uit een grote voorraad Belgische bieren kiezen, bijzondere tentoonstellingen in enorme musea bezichtigen, of zo maar door de stad slenteren en hier en daar jezelf trakteren op een warme wafel op een doosje verrukkelijk bonbons, maar als je op de hoogte wil blijven van de nieuwste ontwikkelingen op de Franse stripmarkt of niet kunt wachten tot al dat fraais in Nederland verschenen is, kun je er talrijke winkels bezoeken die strips en aanverwante uitgaven in overvloed aan te bieden hebben. Hieronder publiceren we een lijst met adressen, waar iedere liefhebber van het Franse beeldverhaal zijn voordeel mee kan doen.

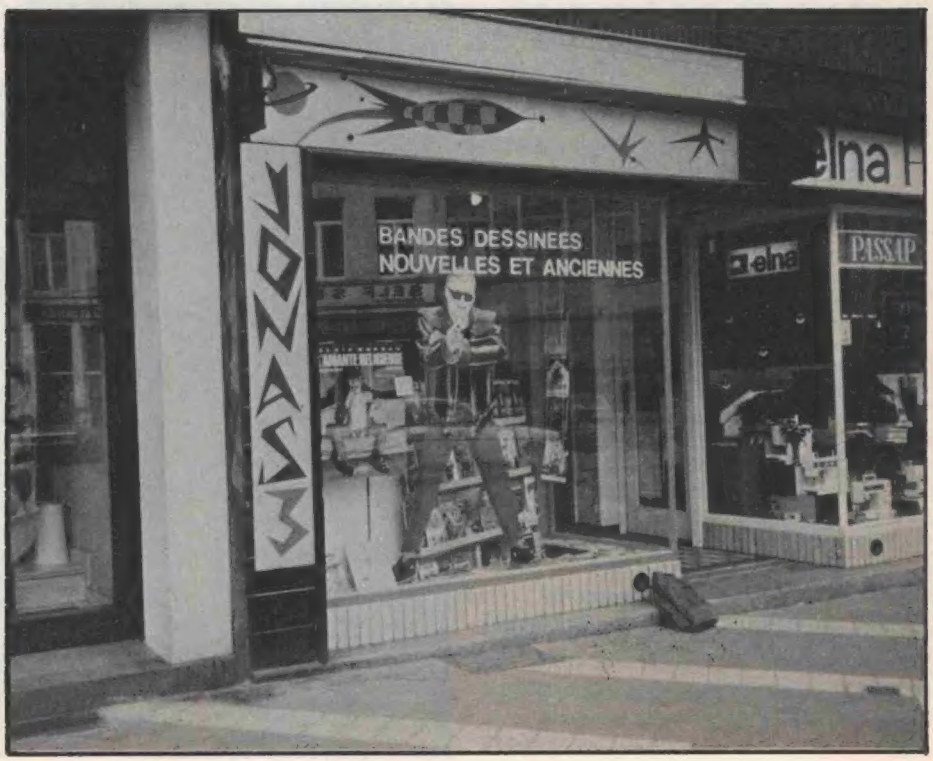

Centrum

In het centrum van Brussel zijn de stripwinkels relatief dun gezaaid; het meest centraal liggen een winkel in fantastische literatuur en science-fiction. *Malpertuis* (met een kleine voorraad strips), en een tweedehands boekenwinkel in de Rue des Châpeliers (die vaak aantrekkelijke tweedehands strips te koop aanbiedt). Iets verder liggen *Les Petits Papiers* en *Chic Bull*, stripwinkels met een ruime sortering nieuw, oud en antikwaries. Centraal ligt ook kunstwinkel *Plaizier*, die geen strips heeft, maar wel veel werk van Swarte en Vermeulen te koop aanbiedt (en ook een van de belangrijkste uitgevers van hun werk is).

ARLEQUIN (5, Rue des Teinturiers)
Vooral platen, maar ook een rijtje antikwariese strips.

CHIC BULL (46, Boulevard de Lemonnier; ma-za van 11-19 u)
Grote kollektie nieuw en tweedehands, ook bijzondere en luxe uitgaven. 10% korting op nieuwe strips. Heeft als enige winkel ook wat Nederlands (nieuw) werk. Vroeger werd de winkel gerund door de uitgevers van *Magic Strip,* nu door de zoon van striptekenaar Will.

DARAKAN (9, Rue du Midi)
Kleine kollektie nieuwe strips, ook luxe uitgaven.

PELE-MELE (82, Boulevard de Lemonnier)
Enorme tweedehands boeken- en tijdschriftenzaak. Enkele strips of stripbladen (goedkoop).

LES PETITS PAPIERS (128, Rue du Midi; ma-za 10.30-18.30 u)
Ruime voorraad nieuw, tweedehands en antiwkaries. 10% korting op nieuwe strips.

PLAIZIER (Rue des Eperonniers; ma-za 12-19 u)
Werk van Swarte en Vermeulen (zeefdrukken, prentbriefkaarten, portfolio's).

MALPERTUIS (18, Rue des Eperonniers)
Boekwinkel voor SF en fantastiek. Kleine kollektie strips.

X (Rue des Châpeliers)
Tweedehands boekenzaak; ook tweedehands strips.

Chaussee de Wavre

De grote kern van stripzaken centreert zich in en rond de Waverse Steenweg. Veel winkels hebben grote voorraden tweedehands of antikwaries materiaal, een aantal geeft liefst 20% korting op nieuwe strips. De meeste zaken zijn vanaf 11 of 12 u 's ochtends geopend (tot 19 u).

ARCANE (188, Chaussee de Wavre; di-za 13-19 u)
Tweedehands strips en tijdschriften in grote hoeveelheden, uitgebreid en fraai antikwariaat. Relatief duur (tweedehands ongeveer 30% korting op nieuwprijs), maar vriendelijke bediening.

LA BANDE DES SIX NEZ (179, Chaussee de Wavre; ma-za 11-19 u)
Groot, nieuw en tweedehands (relatief duur, maar af en toe bijzondere aanbiedingen). Weinig antikwariaat, veel affiches en portfolio's.

BD CHOUETTE (190, Chaussée de Wavre; ma-za 9.30-19 u)
Nieuwe zaak, nieuw materiaal, nog weinig oud werk.

BEDESCOPE (167, Chaussee de Wavre; ma-za 11-19 u)
Groot, zeer veel nieuw en luxe werk; overzichtelijk. 20% korting. Minder tweedehands en antikwaries.

DOMINO II (157, Chausse de Wavre; 10.30-19 u ma-za)
Alleen tweedehands en antikwaries; redelijke prijzen.

DURNAGO (9, Rue de l'Athenee; 12.30-18.15 u ma-za)
Redelijke voorraad nieuw en tweedehands, redelijk geprijsd. Antikwariaat en tweedehands luxe duurder. Daarnaast veel filmaffiesjes.

JONAS 3 (4, Place Ferdinand Cocq; ma-za 11-19 u)
Goede voorraden nieuw, tweedehands en antikwaries. 10% korting op nieuw materiaal. Prijzen redelijk tot duur.

LES PETITS PAPIERS (155, Chaussee de Wavre; 12.30-18.30 u ma-za)
Grote voorraden tweedehands tegen redelijke prijzen. Beperkt antikwariaat, ook niet te duur. Goede bediening.

STRIPS ET TRIPS (113, Chaussee de Wavre; ma-za 11-19)
Vooral nieuw en tweedehands. Redelijk geprijsd en 20% korting op nieuw. Grote voorraden; vriendelijke bediening. Regelmatig strip-exposities in de kelder.

Elders

Buiten het centrum en de Waverse Steenweg vinden we nog allerlei speciaalzaken, die in nieuw of tweedehands of beide handelen. Vanzelfsprekend hebben veel boekenzaken eveneens een ruime kollektie strips. Ook galerie WITTAMER is beslist een bezoekje waard; geregeld worden er exposities gehouden van belangrijke stripauteurs.

BEDEBULLE (93, Avenue de Roodebeek)
Nieuw.

BIDOUILLE (22, Avenue Paul Héger)
Nieuw., luxe, antikwaries.

CURIOSITY HOUSE (133, Chaussee de Louvain)
Nieuw, antikwaries, originelen.

DOMINO (4, Rue des Renards; alleen za. ochtend)
Kleine voorraad tweedehands en antikwaries (ook tijdschriften); redelijk geprijsd. Vlakbij de Vossenmarkt, die met name op zaterdag groot is.

FNAC (winkelcentrum *City 2*, hoek Nieuwstraat/Kruidtuinlaan)
Ruime voorraad nieuwe strips met 10, soms 20% korting.

FORBIDDEN WORLDS (148, Rue Hôtel des Monnaies)
Nieuw, tweedehands, originelen.

LIBRAIRIE DE JETTE (13, Rue Vandevleet)
Nieuw.

LE PARADIS DES CHERCHEURS (245, Chaussee de Charleroi; di-vrij 13-19u)
Goede voorraad tweedehands, ook tijdschriften. Redelijke prijzen. Iets antikwaries.

PEPPERLAND (47, Rue de Namur)
Grote kollektie nieuw en luxe.

LE PETIT VINGTIEME (21, Place Louis Morichard)
Antikwaries.

POSTER RIEUR (275, Chaussée d'Alsemberg)
Tweedehands en platen.

SCHLIRF BOOK 752, Chaussee de Waterloo)
Nieuw, oud en antikwarisch. Originelen.

SKULL (336, Chausse de Waterloo)
Nieuw en tweedehands.

LE TREFLE (44, Avenue de Jette; ma-vrij 10-19 u (beh. 12.30-13.30 u), za 10-12 u.

VOSSENMARKT (Place de Jeu de Balles; za. ochtend)
Rommelmarkt, met kans op iets leuks. Stripwinkel Domino.

WITTAMER (404a, Avenue Louisa; zo. gesloten)
Zeer regelmatig exposities van originelen van bekende stripauteurs in deze galerie. Crepax, Schuiten, Manara, Liberatore en Caniff o.a. exposeerden hier al.

Strips in Japan, een vrijwel onbekend maar eindeloos terrein

door Hans Pols

Kort geleden kwam ik in het bezit van het boek 'Manga, Manga, The world of Japanese comics' geschreven door Frederick L. Schadt, een kenner van de Japanse massacultuur. (Kodansha int./Harper and Row, New York 1983.) Met uitzondering van een kort artikel van Maurice Horn[1] was dit het eerste dat ik las over Japanse beeldverhalen. Al lezende ging een wereld voor mij open en groeide het idee om een artikel te schrijven over dit onderwerp (Bij mijn weten de eerste keer dat in Nederland hieraan aandacht wordt besteed).
Zo'n eerste kennismaking heeft als onvermijdelijk nadeel dat er in kort bestek vrij veel namen en feiten genoemd worden. Ik heb dan ook geprobeerd de nadruk in dit artikel te leggen op de laatste 10-20 jaar, de periode van grote bloei. Wellicht zullen in de toekomst via Amerika en Frankrijk (waar al het een en ander vertaald is) enkele strips Nederland bereiken en fanzines meer aandacht kunnen besteden aan individuele prestaties van de Japanse auteurs. Waartoe dit artikel een aanzet moge zijn.

Een korte geschiedenis van het Japanse beeldverhaal

Wat onmiddellijk opvalt bij bestudering van het Japanse beeldverhaal is dat er veel moet worden toegevoegd aan een, vooral in Europa geschreven, geschiedenis van de strip. De strip is geen typisch westers fenomeen en hoewel er vanaf 1850 wel sprake is van westerse invloed heeft het Japanse stripverhaal dan al een behoorlijke geschiedenis achter de rug.
In de Horyuji tempel werden in 1935 bij herstelwerkzaamheden een aantal tekeningen aangetroffen die gezichten weergaven. Het bijzondere aan deze gezichten is de karikaturale manier waarop ze zijn getekend (lange neuzen e.d.). Het werk wordt dan ook gezien als een vroege voorloper van de 'cartoon'. (Amerikanen maken nauwelijks onderscheid tussen cartoons en strips, beiden worden cartoon genoemd.)
Iets jonger zijn de *Chojugiga* (dierenrollen), lange rollen papier waarop tekeningen van dieren, elkaar opvolgend, zijn afgebeeld. Auteur van zo'n rol was de monnik Toba. In de 11e en 12e eeuw werden meer van deze beeldrollen geproduceerd, voor het merendeel zonder teksten. De thema's waren vaak religieus, bv. *Jigoki shoshi* (hel-rollen) of *Gaki Zoshi* (hongerige-geest-rollen), maar blijken ook verbazend luchtig en lichtvoetig, zowel in tekenstijl als thematiek. Wie zou bijvoorbeeld op het idee komen van *Hohigassen* (uitwerpselwedstrijden) waarin monniken elkaar bestoken met stront, of *Yobutsu Kurabe* (peniswedstrijden) waarvan de titel voor zichzelf spreekt.

Net als de rollen kwamen Zen-prenten (*koan*) uit kloosters. De verspreiding van deze prenten werd mogelijk door de ontdekking van de hoogdruk.[2] In de 17e eeuw werden prenten op vrij grote schaal gedrukt en vormden een belangrijk onderdeel van de populaire kultuur evenals strips nu. Deze populaire drukwerkjes werden *Ukiyo-e* genoemd (letterlijk vertaald: illustraties van de vergelijkende wereld). De tekeningen werden gemaakt in een humoristische, karikaturale stijl en de onderwerpen waren de volkskultuur, erotiek en gruwel. De Ukiyo-e artiest Hokusai Katsushika gebruikte voor zijn prenten de term *Manga;* nog altijd wordt die gebruikt als de Japanse benaming voor strips. Het vermelden waard zijn nog de *shing*, dit waren prenten met een erotische voorstelling. Misschien heb je deze prenten wel eens gezien, en dan valt op dat ze met de nodige humor getekend zijn; de penissen en borsten zijn extreem groot weergegeven.
In de 18e eeuw ontstonden de *Toba-e* (zo genoemd naar Toba, de monnik die de dierenrollen tekende), dit waren boekjes die bestonden uit een opeenvolgende reeks tekeningen. Vergelijkbaar zijn de meer gewaagde *kibyoshi* (oranje-kaftboekjes) die vaak een betere verhaallijn hadden en spotten met het gezag.

Afbeelding 1

Westerse invloeden

In het midden van de 19e eeuw vielen de Amerikanen (handelaren) Japan binnen. Zij brachten uiteraard hun eigen kultuur mee die vrij gemakkelijk door de Japanners werd geadopteerd. Van belang zijn twee Europese tekenaars: *Charles Wigman* en *George Bigot.* Wigman gaf in 1862 het blad *The Japan Punch* uit naar het Britse voorbeeld. Behalve veel tekst bevatte dit blad ook Wigmans politieke en sociale cartoons. George Bigot richtte in 1877 *Tobae* op, een blad dat hij vulde met cartoons die een satire zijn op de Japanse samenleving. In de stijl van deze Europeanen gingen de Japanners zelf tijdschriften uitgeven waarvan de bekendste was *Marumaru chimbun* (afb. 1).

Afbeelding 2

Eind vorige, begin deze eeuw hebben twee tekenaars, *Rikuten Katozawa* en *Ippe Okamoto* in belangrijke mate bijgedragen tot de introduktie van Amerikaanse krantestrips in Japan. Kitozawa gebruikte in 1902 als eerste tekstballonnen naar Amerikaans voorbeeld. De beeldverhalen werden gepubliceerd in kleurenbijlagen van Japanse kranten naar Amerikaans model. Ook strips uit Amerika werden vertaald. Populair was mcManus' *Bringing up father.* Veel voet kregen de Amerikanen niet aan de grond, want Japanse kranten begonnen al snel te zoeken naar Japanse tekenaars.
De eerste tekenaar die voor kinderen werkte was *Shigeo Miyao.* Hij werkte echter niet met tekstballonnen. In de jaren 20 ontstonden ook de eerste kinderbladen waarin strips werden gepubliceerd. Stripboeken verschenen omstreeks dezelfde tijd, 10 jaar voordat in Amerika de eerste comic-books verschenen.
Ook in de twintiger jaren gingen striptekenaars het medium gebruiken als een manier om hun kommunistische ideeën uit te dragen. Met gevaar voor eigen leven. Overigens waren de meeste strips voor kinderen niet van zo'n enorm hoog nivo. Wel werden ze in tegenstelling tot de strips van na de oorlog vrijwel altijd in kleur gedrukt.
De hele ontwikkeling werd tot staan gebracht in 1937, het jaar waarin Japan betrokken werd bij de tweede Wereldoorlog. Amerikaanse strips mochten niet meer en Japanse tekenaars werden op andere terreinen ingezet. Er bleef slechts 1 blad voor jongens bestaan: *Manga.*
Vrij snel na de oorlog konden er weer talloze strips worden uitgegeven. Er ontstonden opnieuw bladen voor volwassenen (*Van, Manga, Kumanbachi*) en voor kinderen (*Shonen club*). Het is vooral aan één man te danken dat de strips in korte tijd enorm populair werden: *Osamu Tezuka.*
Zijn eerste strip verscheen in 1947, hij was toen 20 en sindsdien lijkt er geen einde te komen aan de stroom verhalen die voor een groot deel werden bewerkt voor film, tekenfilm, theater. Zijn eerste strip *Shintakarajima* (het nieuwe Schateiland) werd gevolgd door *Jungle Tattei* (jungleheerser), *Atomu Taishi* (atoomheerser), *Phoenix* en zijn versie van het leven van Boeddha. Bovendien was Tezuka de eerste ter wereld die een tekenfilm voor volwassenen maakte. Dat was een bewerking van 1001 nacht in 1969. Zijn stijl doet nog het meest denken aan Walt Disney. In soepele ronde lijnen zet hij zijn personages neer. Het is vermoedelijk aan het succes van zijn strips te danken dat pas in de jaren zeventig Japanners gingen tekenen in een meer realistische stijl. Een voorbeeld van Tezukas tekenstijl is te zien op afb. 2 uit De Phoenix. Maurice Horn merkte over deze strip op dat de phoenix helaas wat lijkt op de road-runner. Osamu Tezuka tekende voor zowel jongens, meisjes als volwassenen. Hij is onderwerp geworden van een aantal boeken en heeft een autobiografie geschreven. Onder Tezukas leerlingen bevonden zich o.a. *Reiji Matsumato* die onder andere *Yamato* maakte (hier bekend als tekenfilmserie *Strijd der planeten*) en *Shataro Ishimoto.*
Het is onder andere aan hen te danken dat de lezers meegroeiden met het beeldverhaal en er nu door iedereen jong en oud strips worden gelezen. Voor kinderen, voor volwassenen, als tijdschrift of als boek.

De stand van zaken

Strips zijn niet meer weg te denken binnen de Japanse kultuur. Het aantal uitgaven is overweldigend en de oplagen lopen in de miljoenen. In 1980 bijvoorbeeld had het populairste weekblad voor jongens, *Shônen Jump,* een oplage van 2.600.000 gevolgd door 4 andere bladen die elk goed zijn voor

Afbeelding 3

© 1981 Baron Yoshimoto

1.800.000 exemplaren. Het populairste meisjestijdschrift *Ribbon* verkocht toen per maand 1.700.000 exemplaren. Ter vergelijking: de oplage van *Shonen Jump* is ongeveer gelijk aan die van *Newsweek,* terwijl Japan ongeveer half zoveel inwoners heeft als de V.S.

De Japanse stripbladen zijn nauwelijks te vergelijken met de Europese. Ieder tijdschrift telt tussen de 350 en 600 pagina's (!) en bevat 7-10 verhalen, die in vervolgen van minimaal 20 pagina's worden gepubliceerd. De verhalen tellen honderden, vaak duizenden pagina's en kunen jaren achtereen lopen. Korte verhalen zijn zeldzaam. Met uitzondering van de omslag zijn alle pagina's zwart/wit. De meeste tijdschriften voor jongens verschijnen wekelijks en de meisjesbladen (op twee na) maandelijks.

De meest populaire verhalen worden gebundeld in boeken met een harde of een zachte kaft. Deze boeken kunnen een dikte hebben van 1000 of meer pagina's. Vaak verschijnen ze als series. Zo is er een serie van 300 delen waarin het werk van Tezuka verzameld is. Alleen al voor deze serie heb je een komplete boekenkast nodig.

Behalve de dikte en het feit dat alles in zwart/wit gedrukt is valt op dat Japanse strips worden gelezen van achter naar voren en van links naar rechts. Dit maakt Japanse strips moeilijk te vertalen maar nader bekijken van de strips levert nog meer problemen op. Zo worden 4 verschillende dialekten gebruikt die elk een bepaalde gevoelswaarde hebben. Verder kun je verschillende taalgrapjes ontdekken vergelijkbaar met wat Goscinny en Uderzo doen in Asterix. Tenslotte brengen Japanse tekenaars vrijwel ieder geluid met lettertekens in beeld: stilte, het gieten van melk in een kopje, regen, het suizen van wind, het afhakken van een hoofd (afb. 3) enzovoort. Hierin gaan zij nog verder dan de Amerikanen met hun bekende comics-kreten als *Zip, Pow* e.d.

De Japanse strips doen naar westerse maatstaven vrij experimenteel aan. Er wordt niet strak binnen beeldjes en stroken gewerkt maar platen worden gekonstrueerd over hele pagina's. (Vgl. met bijvoorbeeld Druillet, Hermann, Giraud.) Verder bevatten de tekeningen vaak symbolen die bij eerste beschouwing vreemd overkomen en niet ter zake lijken te doen. Kennis van de Japanse tradities is noodzakelijk om het nut hiervan te begrijpen. Op pl. 4 is een voorbeeld te zien van pagina-indeling (uit de balletstrip *Kyoko Ariyoshi's Swan*). Ook vrij ongebruikelijk voor westerse lezers is dat de strips vrij weinig tekst bevatten. Het zijn werkelijk de beelden die een verhaal vertellen.

Thema's in Japanse strips

Net als in Europa zijn in de Japanse strips alle mogelijke thema's te ontdekken. Er zijn talloze strips over geesten, avonturenverhalen, humoristische strips, science fiction verhalen, en strips over sport en schoolleven. Aan de hand van vier thema's zal ik iets meer vertellen over de inhoud van Japanse stripbladen. Uiteraard geeft dit geen volledig beeld van wat er allemaal ver-

Afbeelding 4

schijnt. Buiten beschouwing laat ik bijvoorbeeld de zeer Japanse *Mah Jong*-strips (een gokspel dat fanatiek wordt beoefend en de nodige symboliek bevat).

Ten eerste is er het Japanse verleden, dit vinden we vooral terug in de jongenstijdschriften. Ook een populair thema in jongensbladen is de sport. De meisjesstrips worden gekenmerkt door de liefde en de poëzie en spelen zich vaak af in het Europese verleden. Tenslotte zijn er de strips voor volwassenen en net als hier is in deze verhalen sex een geliefd onderwerp. Hoewel sexualiteit niet is voorbehouden aan volwassenen en adolescenten.

Het verleden

De helden van het Japanse verleden zijn de *samoerai* zoals hier de ridders en in Amerika de cowboys dat zijn. Al zolang er sprake is van een stripaanbod gericht op kinderen (zo vanaf 1920) worden er strips gemaakt over deze samoerai. De eerste die dit thema koos voor een kinderstrip was *Shigeo Miyao.* Hij tekende de avonturen van een klein zwaardvechtertje. Tot in de zestiger jaren was de samoerai populair als held in kinderstrips, maar daarna veranderde de stijl. Tot dan toe waren strips altijd in een niet-realistische stijl getekend, bevatten grapjes en hoewel er gevochten werd, werd dit heel voorzichtig in beeld gebracht. Een eerste verandering vond plaats rond 1960 toen *Sampei Shirato* voor boekjes, die speciaal gemaakt werden voor bibliotheken, de serie *Ninja Bugeicho* startte (*Kronieken van de militaire verrichtingen van een Ninja*). Hoewel de manier waarop Shirato gewelddadigheden in beeld bracht op veel weerstand stuitte vond het ook veel navolging en sinds 15 jaar is geweld een essentieel onderdeel van de meeste Japanse strips geworden. Bekende andere strips in dit genre zijn *Kozure Okami (Wolf en kind)* van *Kazuo Koike* en *Bushido Zankoku Shikon Monogatari (Verhalen van wreedheid in Bushido*[4]*).*

Duidelijk meer moeite hebben Japanners met het meer recente verleden. Na de tweede wereldoorlog en de ramp van Hiroshima heeft het pacifisme veel aan terrein gewonnen in Japan. Dit blijkt ook uit de zeldzame oorlogsstrips die er in Japan gemaakt worden. In tegenstelling tot m.n. de strips in de USA worden de oorlog en het geweld niet verheerlijkt door Japanse tekenaars. Voor het gevoel van de Japanner staan de wereld waarin hij leeft en het geweld in strips hemelsbreed van elkaar af. Aangetoond is dan ook dat ondanks het vele geweld waar strips bol van staan, dit geen invloed heeft op het gedrag van de lezer.

Maar, om terug te komen op de tweede W.O., een bijzonder fraaie strip is *Hadashi*

Afbeelding 5

© 1973 A. Takamori & T. Chiba

Afbeelding 6

no Gen, een lang autobiografisch verhaal van *Keji Nakazawa* waarin hij tot in de gruwelijkste details het leven beschrijft in Hiroshima nadat de atoombom was gevallen (afb. 5). Zijn boodschap laat aan duidelijkheid niets te raden over: NOOIT MEER! *Hadashi no Gen* werd als vrijwel enige Japanse strip vertaald in het Engels en met steun van onderwijsorganisaties in Amerika uitgegeven. Er bestaat ook een Franse vertaling (bij Les Humanoides Associes). Ik wil er in dit artikel voor pleiten om Hadshi no Gen ook in het Nederlans te vertalen. Wellicht dat de vredesbeweging hier iets mee kan doen.

Sport

Sport is voor de Japanner meer dan alleen een aangenaam tijdverdrijf. De traditionele sporten zijn sterk verweven met het Zen-Boeddhisme en ook het zwaardvechten bv. is een weg tot *satori* (verlichting, toestand van bewustzijn). De stripmakers hebben dan ook een dankbaar onderwerp aan sport. Een prachtig thema om te verweven met fraaie stukjes grafiek en mystiek. De eerste sportstrip werd gemaakt in 1952 door *Eiichi Fukoi* en ging over judo. *Igaguri-Kun (Jonge Igakuri)* was een judo-expert, beroemd om zijn 'atoombom' worp. Fukoi maakte de weg vrij voor vele andere tekenaars. De meest populaire sporten zijn judo, worstelen (*Sumo*), karate, maar vooral base-ball (*besuboru*). Een hele populaire base-ball-strip is bv. *Dokaben,* een serie van 48 (!) delen waarvan er 34 miljoen werden verkocht. De maker is *Shinji Mizushima.*

Vrijwel iedere sport is onderwerp van een strip (geweest). Heel populair in Japan was *Ashita no Jo* van *Tessuya Shiba* en *Asao Takamori.* Een strip over boksen die van 1968 tot 1973 werd gepubliceerd in *Shonen Magazine* (afb. 6). De lezers reageerden geschokt toen de held *Jo Yabuki* in 1973 zijn laatste match afmaakte en daarna dood in een stoel in zijn kleedkamer werd gevonden.

Strips voor meisjes

Bloemen en dromen, Princes, Verliefd zijn, dat zijn enkele van de (vertaalde) titels van stripbladen voor meisjes. Deze tijdschriften hebben een heel eigen karakter. De tekeningen vloeien vaak in elkaar over en op de meest onmogelijke plaatsen bevinden zich bloemen. De meisjes zijn vaak van de ene op de andere pagina anders gekleed. Dit valt des te meer op omdat de kleding vaak over de lengte van de hele pagina te zien valt. De mode krijgt veel aandacht. Tenslotte valt op dat de meisjes eigenaardig grote ogen hebben. Vaak met een sterretje of twee naast de pupil. De invloed van het westen valt duidelijk op in de meisjesstrips. De meisjes hebben blond haar en een wit gezicht, de benen zijn naar het Europese schoonheidsideaal lang en mager en de avonturen spelen zich doorgaans af in Europa en Amerika en meestal in het verleden. Een heel mooi voorbeeld is *Berusaiyu no Bara (De roos van Versailles),* een serie met Marie-Antoinette als hoofdpersoon van zo'n 1700 pagina's die tussen 1972 en 1974 verschenen (afb. 7). De roos van Versailles werd getekend door *Riyoko Ikeda,* een van de vele vrouwen die strips maken in Japan.

Strips voor meisjes werden in eerste instantie gemaakt door mannen. Zo tekende *Tezuka* bijvoorbeeld *Ribon no Kushi (Prinses Nacht).* Dit zou duren tot in de jaren 60. De meisjesstrips van tegenwoordig worden vrijwel uitsluitend door vrouwen getekend (de ogen worden overigens steeds kleiner!) terwijl een enkele artieste ook voor jongensbladen tekent. Bijvoorbeeld *Kake Takemiya* die van 1977 af voor *Shonen Jump* de SF-serie *Tera e (Naar de aarde)* tekende.

Een heel opmerkelijk tijdschrift voor meisjes waar ik apart nog wat aandacht aan wil besteden is *June.* Verhalen over liefdesrelaties tussen 'mooie jongens' zijn vrij populair bij Japanse meisjes. (Het is een heel gewone zaak in Japan dat voor meisjes getekende strips over jongens gaan, dit in tegenstelling tot bv. onze Tina en Anita.) Een bekend voorbeeld van dit soort verhalen is *Juichigatsu no Gimunajiumu (Het November-gymnasium)* van *Moto Hagio.* Het januarinummer van *June* en de daaropvolgende nummers zijn geheel gewijd aan homosexualiteit. Behalve strips waarin de liefde tussen twee blanke (!) jongens centraal staan bevatte het eerste nummer foto's van popsterren, een kort verhaal, bekentenissen van lezers, besprekingen van amateurstrips over *binanshi* (mooie jongens) en tekeningen.

Ik merkte al op dat geweld iets is dat ver af staat van de dagelijkse beleving van de Japanner. Eigenlijk kan hetzelfde gezegd worden over sexualiteit. De groep die de strips als in June leest is vaak jong en

Afbeelding 7

WAY, LOOK... MADAME DU BARRY IS IN SUCH A GOOD MOOD TODAY...
DO YOU SUPPOSE THE LETTER...?
PERHAPS ANTOINETTE WILL SPEAK TO MADAME DU BARRY TODAY...
HMPH

Afbeelding 8

nieuwsgierig. Niet alleen homosexualiteit maar ook andere onderwerpen, die in Europa (zelfs in strips voor volwassenen) nog taboe zijn, komen in Japan onder ogen van een jong publiek: incest (afb. 8), overspel, vele sexuele afwijkingen en variaties. Dat brengt me bij het volgende en laatste punt.

Sex

Niet altijd is het zo geweest maar zeker de laatste 15 jaar is sex geen taboe in Japanse strips meer. En niet alleen in strips voor volwassenen maar evengoed in strips voor kinderen. Het taboe werd langzaamaan doorbroken door artiesten als *Fulio Akatsuka* en *Kazuyoshi Torii.* In eerste instantie waren dit humorstrips waarin de billen bloot gingen, mannen in vrouwenkleren rondliepen etcetera. In *Go Nagai's Harenchi Gakuen (Schaamteloze school)* spelen zich taferelen af die doen denken aan *Porky's pikante pretpark* en dergelijke films. *Gaki Deka* was een doodnormale politieman die er op zijn tijd enkel met stropdas en pet gekleed rondliep en spelletjes deed met zijn testikels.
Halverwege de jaren 70 werd de toon van strips waarin sex voorkwam serieuzer, terwijl de stijl realistischer werd. *Kazuo Kamimura* bijvoorbeeld tekende een strip over de nieuwe vormen van samenleven als samenwonen, *Dosei Jidai.* Opmerkelijk is dat zowel in strips voor kinderen als voor volwassenen nooit geslachtsdelen te zien zijn. Hoewel er veel kan is er ook verzet tegen de vrijheden die striptekenaars zich permitteren. Daarom worden vaak symbolen gebruikt om sexuele handelingen te suggereren, al laten die aan duidelijkheid niet veel te raden over (afb. 8 en 9). Er zijn dan ook flink wat stripbladen voor volwassenen in Japan. In tegenstelling tot de meeste troep die hier voor erotisch door moet gaan hebben deze bladen vaak een behoorlijk nivo en stimuleren de beperkingen juist tot het maken van fraai werk.

Tot slot van dit artikel noem ik nog een aantal titels van populaire strips voor volwassenen: *Tenshi no Harawata* van *Takasha Ishii,* het werk van *Itsuka Monogatari, Sampei Shirato's Bacchos* en de zeer populaire misdaadserie *Golgo 13* van *Takao Saito.*

1. Te vinden in *Heavy metal,* november 1980.
2. Vorm van drukken waarbij rondom het te drukken gedeelte wordt weggesneden in een blok hout.
3. Zwaardvechter in dienst van en trouw aan een Heer.
4. Bushido = de (levens)weg van de Samoerai.

Afbeelding 9

RODE BLOEMEN

YOSHIHARU TSUGE

Toen Yoshiharu Tsuge's *Rode Bloemen* in 1967 voor het eerst gepubli-ceerd werd in het oktober-nummer van GARO, een Japans strip-tijdschrift dat bekend is vanwege het feit dat er vaak bijzondere tekenaars in publiceren, gold het al direct als sensationeel. Het verhaal, dat gaat over een meisje van 14 jaar dat haar puberteit bereikt, wordt vertelt met een subtiliteit die eerder bij een haiku past dan bij een stripverhaal. Zoals veel van Tsuge's werk apelleert *Rode Bloemen* aan de nostalgie van de stadsbewoner naar het verdwijnende Japanse platteland. Hoewel understatement en ingehoudenheid voor Japanse strips even ongebruikelijke kwaliteiten zijn als voor strips waar dan ook ter wereld, is de toonzetting van Tsuge's werk typisch Japans. Van Tsuge's werk wordt wel eens gezegd dat het een nieuwe vorm van literatuur, of poëzie, is. Het heeft in ieder geval met poëzie gemeen dat het nagenoeg onvertaalbaar is.. Wij zijn uitgegaan van de Amerikaanse versie, afkomstig uit RAW nr.7 (1985). De vertaling in het Engels en de voetnoten zijn van Yoshiko Kasuga, Paul Karasik en Art Spiegelman. De vertaling van e e a in het Nederlands is van Peter Parlevink.
Lettering: Jaap Lantaarn

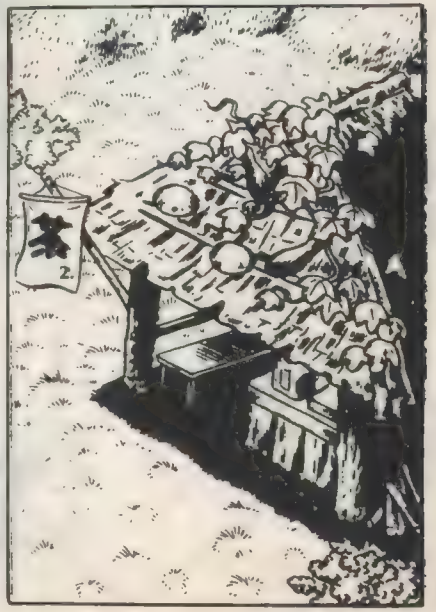

1. Klinkt als "**Miin, Miin**". Het rasperige geluid van krekels op een warme, vochtige, zomerdag. Het hoge voortdurende getsjirp van deze insekten wordt in de Japanse literatuur en poëzie vaak gebruikt om een zomerse sfeer op te roepen.
2. Tekst op de vlag:" **Theehuis**". In het oude Japan waren afgelegen Theehuizen in de bergen belangrijk als pleisterplaatsen voor reizigers die te voet gingen. Dit theehuis is oud en onttakeld. Een goed onderhouden theehuis zou een strodak hebben. Dit heeft een dak van bladeren, bijeengehouden door takken en stenen.

1. Klinkt als "**Miin, Miin**".
2. Klinkt als "**Pfoe**".

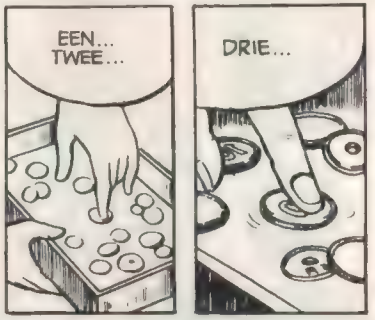

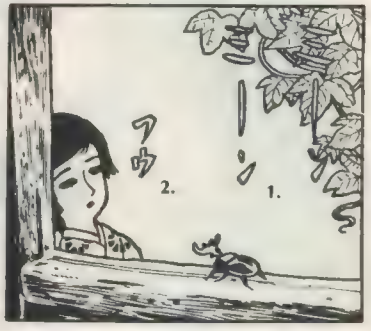

1. Klinkt als"**Tonn**". Een korte, felle,tik.
2. Klinkt als "**Donn**". Een zachtere tik.
3. De uitnodiging van het meisje is opdringerig en wijst op een schaarste aan klanten.
4. Op de fles staat "**Snoep**".
5. Op de toonbank "**Sandalen te koop**". Het snoepgoed en de sandalen (van stro) verwijzen naar een vroegere periode toen de bergpaden druk bereisd werden.

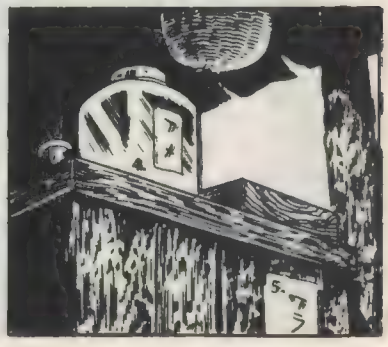

MAAR... DIE JONGEN ZOU WEL EEN GOED PLEKJE WETEN OM TE VISSEN, ZEI JE.
HIJ ZAL ZO WEL KOMEN. ALS HIJ LATER IS KOMT DAT OMDAT HIJ OP SCHOOL NA IS MOETEN BLIJVEN.

1. De ouderwetse attributen en het open vuur buiten benadrukken nog eens het afgelegen, rustieke karakter van het theehuis. Elders zou de warme thee al klaargestaan hebben.
2. Het meisje - en Masaji - spreken beide met het accent van de bergstreek.

1. Klinkt als "**Sah**" (ZOEF).

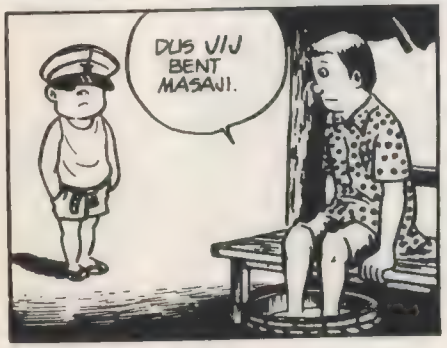

1. **Iwana** en **Yamame** zijn riviervissen die veel op elkaar lijken. Er wordt veel op gevist ; te vergelijken met forel.

1. Sayoko's gretige houding houdt in dat ze het luttele bedrag van 5 yen veel geld vindt.
2. Betekent "**Pekori**". Een snelle buiging.
3. Klinkt als "**Miin, Miin**".

IK HEB WEL EENS GEZIEN DAT YAMANE ZE ETEN. 'T ZAL WEL GOED ZIJN VOOR HUN SPIJSVERTERING.
HUH? IK WIST NIET DAT VISSEN BLOEMEN ATEN.

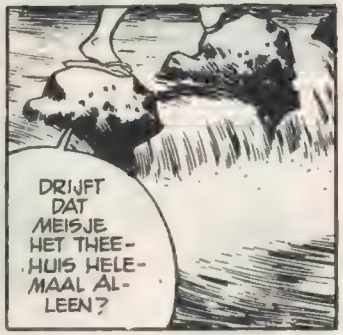

ZE IS TWEE KEER BLIJVEN ZITTEN, DAAROM ZIT ZE NOG BIJ MIJ IN DE KLAS. EEN PROBLEEMGEVAL.
ZO MAG JE NIET OVER HAAR PRATEN. ZE HEEFT HET NIET MAKKELIJK, MAAR ZE BLIJFT HET TOCH STEEDS PROBEREN.

1. **Mamushi** : een giftslang.

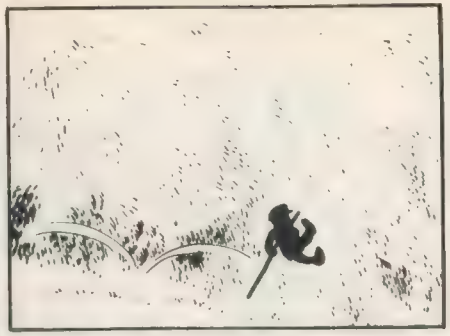

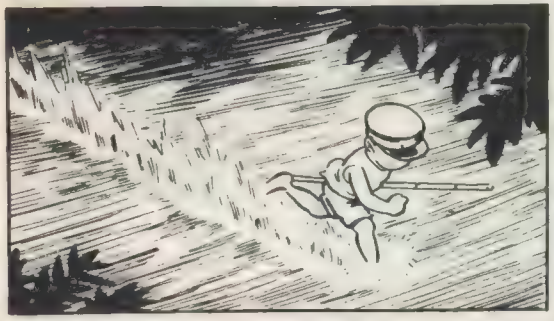

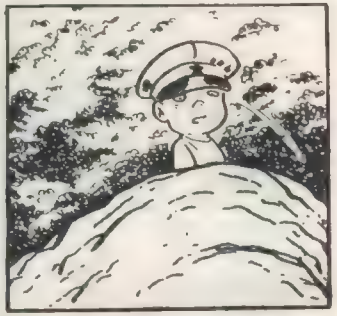

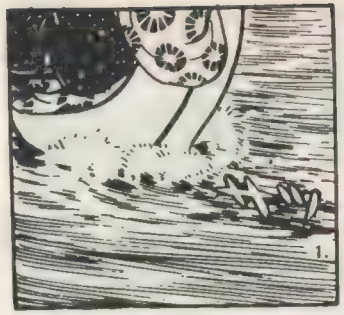

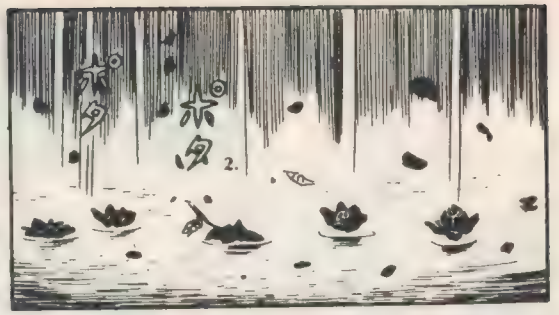

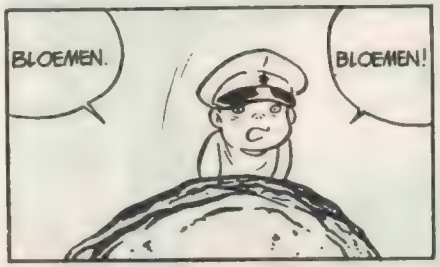

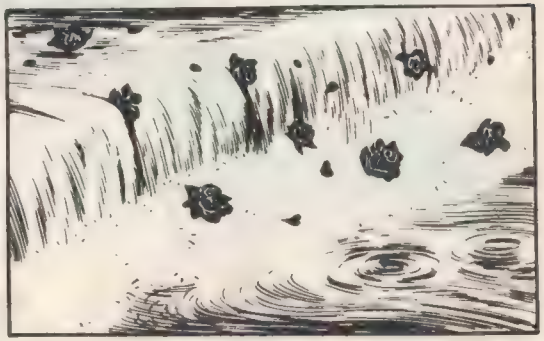

1. Klinkt als **"Sah"** (PLONS)
2. Klinkt als **"Pota, Pota"** (GEDRUP-PEL)

SAYOKO KIKUCHI!
WEG JIJ! GA WEG!
OH! M'N BUIK!
HUH? WAT?
MAAR IK HEB TOCH NIKS GEDAAN! IK HEB NIKS GEDAAN!

ミーン ミーン
茶
1.
2.
1.
オーシン ックック
オーシン ックック
3.
SAYOKO KIKUCHI.
IK ZAL JE 20 YEN GEVEN...
DAT IS EEN DEEL VAN HET GELD DAT IK VAN DIE MAN HEB GEKREGEN.
KRIJG IK MIJN 30 YEN NOG TERUG.
UH HUH...
ALS JE ZO BLIJFT KNIEZEN KOM JE NERGENS. JE MOET DE DINGEN NEMEN ZOALS ZE ZIJN.

WAAROM SLUIT JE DE WINKEL NIET?
LUISTER, SAYOKO KIKUCHI. WAAROM GA JE NIET GEWOON NAAR HUIS?
IK ZAL ALLES UITLEGGEN AAN JE VADER.
...
WAAROM BEN JE ZO STIL?
IK BEGRIJP NIETS VAN JE.
1.

1.
HMM... 'T ZIET ERNAAR UIT DAT ZE ZICH VERZOEND HEBBEN.
SAYOKO KIKUCHI
UH HUH
PROBEER WAT TE SLAPEN...

GENOEG

Het lijkt een logische ontwikkeling voor een fanzine dat het professionaliseert. Lezers en redaktie maken een ontwikkeling door: in het begin spelen jeugdsentimentele en verzamelaarsaspecten een rol en wordt voorts veel zakelijke informantie verlangd over auteurs etc. Later wordt steeds dieper ingegaan op allerlei aspecten van zowel 'het' beeldverhaal als op de afzonderlijke reeksen, hun auteurs en uitgevers; kritiek en beschouwing worden belangrijk.

Stripschrift heeft, vanaf het moment dat het in de eerste helft der jaren zeventig het niveau van clubblaadje van het Stripschap steeds meer begon te ontstijgen, altijd geprobeerd deze twee aspecten zoveel mogelijk te combineren. Har Brok besloot in 1977 zijn artikel *Stripgeschiedenis in 100 afleveringen: 10 jaar Stripschrift* in Stripschrift nr. 100 aldus. 'Het *wezen* van het beeldverhaal uit te diepen (...), met als onmisbare pijlers de bio- en bibliografie èn de aktualiteit zal een van de moeilijkste en belangrijkste onderdelen moeten vormen van de toekomst.'

Echter: is zo'n streven eigenlijk wenselijk? Er dienen zich immers steeds nieuwe – en vaak nog jonge – lezers aan en die willen *informatie* en géén kritiek (dat is *gezeik*). Maar al zou het streven toch wenselijk zijn, is het dan uitvoerbaar? Een redaktie die lang meedraait is op een gegeven moment minder geïnteresseerd in het verstrekken van informatie en moeilijk te motiveren om van allerlei zaken die al eens aan de orde zijn geweest dezelfde aspecten nogmaals te belichten. Het redaktiewerk voor Stripschrift is onbetaald en het in de vrije tijd samenstellen en voor een groot deel vol schrijven van een blad over strips blijkt voor de huidige redaktieleden naarmate voor hun die vrije tijd toch al steeds schaarser wordt, alleen maar vol te houden als ze meer en meer zich kunnen richten op dingen die ze *leuk* vinden.

Want ja, de namen van de redaktieleden staan boven bijna alle in Stripschrift gepubliceerde stukken, maar dat is zeker niet hùn wens geweest. Echter, het aantal mensen dat een behoorlijk stukje over strips kan schrijven en dat ook met enige continuïteit voor nop wil blijven doen is zeer beperkt. Waardoor geplande kopij er op het laatste moment niet blijkt te komen. Zodat vaak tóch maar weer een redaktielid genoodzaakt is op het allerlaatste moment het benodigde schrijfwerk op zich te nemen en dat in de nacht waarin de *deadline* verstrijkt makkelijker – en beter – doet over zijn stokpaardje dan over iets dat hem minder bekend is of minder interesseert.

Op die manier blijken informatie en specialisatie moeilijk te kombineren, ontwikkelt een blad zich van een algemeen informatieblad tot een kritisch, gespecialiseerd blad en zal op een gegeven moment gekozen moeten worden tussen voortgaan op deze weg, die het maken van een serieus blad voor stripstudie en -kritiek inhoudt, óf een *switch* naar het maken van een aktueel stripfanzine/infoblad. Het publiek voor het laatste is groter.

Resultaat van dit soort overwegingen van een redaktie kan natuurlijk zijn dat die redaktie zich met veel frisse moed, energie en tijd op de nieuwe richting stort.

Echter, wij zijn voornamelijk *moe* en onze vrije tijd, en daarmee de tijd die we in de toekomst voor Stripschrift beschikbaar hebben zal eerder af- dan toenemen. De gedachte om de voortdurende bekommernis over taal- en drukfouten, verkeerd geplaatste of ontbrekende illustraties, niet

gekregen of onbruikbaar blijkende kopij, inhouden die dus telkens weer anders moeten dan oorspronkelijk gepland en te laat verschijnende nummers, die voortdurende bekommernis dus, voortaan over te kunnen laten aan andere, nieuwere, energiekere mensen, aan *geheel* vers bloed, is ons steeds sterker gaan toelachen. Nu is het dan zo ver: we stoppen.

'We', dat zijn Har Brok, Rob van Eijck, Hans Frederiks, Wim van Helden en Mat Schifferstein.

Har Brok, Neerlandicus en Hergé-specialist, begon bij Stripschrift als vaste medewerker en notulist op redaktievergaderingen. Nadat hij in 1976 redaktielid werd is hij het secretariaatswerk blijven doen, een tijdrovende klus. Bovendien werd huize Brok de plaats waar de tweewekelijkse redaktievergaderingen zich afspeelden, vergaderingen die in de loop der jaren steeds meer het karakter van een vaste kroegavond kregen.

Rob van Eijck trad in 1969 toe. Willy Vandersteen moest geïnterviewd worden t.b.v. Stripschrift nr. 13 (!).Rob van Eijck en Nico Noordermeer (de andere interviewer) hadden alle Suske en Wiske's in de boekenkast en golden dus als experts; zo'n argumentatie kon nog in 1969. Naast zijn redaktiewerk heeft Rob van Eijck strips getekend, bijgedragen aan talloze boeken en andere publicaties over strips en kilo's kopij geleverd voor Stripschrift, waarbij naast zijn belangstelling voor vnl. de Waalse strip (Dupuis/Robbedoes, Lombard/Kuifje) ook zijn historische interesse duidelijk werd. Rob van Eijck is historicus en doceert geschiedenis op een middelbare school.

Hans Frederiks kwam in 1977 als redakteur bij Stripschrift; zijn eerste geschreven bijdrage was een historisch interview met Wallace Wood. Hij richtte zich vnl. op de 'nieuwe' Franse strip en nam de lay-out van Stripschrift over vanaf nr. 99. Naast zijn werk als vormgever en computerexpert bij uitgeverij Vonk is hij als vertaler en layouter op free lance basis aktief in de stripwereld.

Wim van Helden kwam bij Stripschrift nadat hij 1973 in het roemruchte Leidse nachtcafé *Pardoeza* aan Rob van Eijck vertelde wat hij van Carl Barks' Donald Duck vond. Na een eerste afscheid van het redaktie- en schrijfwerk in 1980 kwam hij in 1985 nog even terug uit de oude doos voor eindredaktiewerk. Zijn dagelijks brood verdient hij als klinisch chemicus.

Mat Schifferstein is sinds 1983 redakteur van Stripschrift. Verder is hij redakteur van Zozolala en Wordt Vervolgd. Zeer aktief ondanks dat hij bijna politicoloog/massacommunicatiespecialist is en het wegwerken van dat 'bijna' tijd *vreet*.

Wel dat was het dan. We houden nu *echt* op. Stripschrift nr. 203 wordt gemaakt door een andere redaktie. (Hopen we.)

Redaktie

Stripschrift

Oude nummers

Oude nummers van Stripschrift zijn nog steeds verkrijgbaar voor de oorspronkelijke prijs. Bestellingen kunt u richten aan:

Adm. Stripschrift
Antwoordnummer 420
3700 VB Zeist

Na overmaking van het totaalbedrag aan Stripschriften plus *f* 2,50 porto- en administratiekosten op gironummer 209948 tnv. 'Stripschrift', Zeist, wordt het bestelde u thuis gezonden.

19 (*f* 2,25): Kabouterstrips, Paulus de Boskabouter nr. 14.

65 plus (*f* 2,25): Interview Tibet, Rik Ringers leidt de dans (1955); Chick Bill; Tina; Jay Linch door Evert Geradts; De wonderen van Mu.

~~**67** (*f* 2,25): Nader tot Kuifje 3 over interessante drukvarianten; interview Carry Brugman; speciaal Roba met Bollie en Billie en De Stiert en een bibliografie; De Wonderen van Mu~~

70 (*f* 2,25): Marten Toonder 2 (Panda, Toonder-studio's); Jan van Haasteren; De wonderen van Mu; Tom Poes en de Schoonschijners.

74 (*f* 2,95): Zuiptor, Uco Egmond, Raymond Macherot (Chlorophyl, Poezekat); Domien ten Berge, Marten Toonder; profesor Pi...

77 (*f* 2,95): Gerrit Stapel, Mijn vriend Andries; Aart Clerkx.

78 (*f* 2,95): Daan Jippes, Intercity Incident; interview 'Forest Bud' Sagendorf Popeye; Modesty Blaise.

79 (*f* 2,95): Jules Feiffer; Moem; Piet Wijn De Moorse Tovenaar.

80 (*f* 2,95): Robbedoes, Fournier, The Hulk; De Tovenaar van Piet Wijn...

83 (*f* 2,95): Sjors en Pep (nu Eppo); Loriot; Dick Bos reclamestrip Glashard.

86 (*f* 2,95): inhoudsopgave van Stripschrift nr 49/50 t/m 84; Eddy Paape, SDCN...

87 (*f* 2,95): Bert Bus, herdruk Nitokris, kartoenrubriek Ong-gezien, Tomi Ungerer, Simpelman, Lucky Luke, LL-persiflage.

88 (*f* 2,95): Ridderspecial; Prins Valiant, De Rode Ridder, Vlaamse Ridderschap, Bob de Moor, prins Valiant-persiflage, Wood, Tarzoon.

89 (*f* 2,95): Uitgeverij Casterman, Jacques Martin, Jacques Tardi, Tardi-oorlogsstrip, de 4 Helden, Craenhals, Kresse.

92 (*f* 2,95): Jean Graton's Michel Vaillant, Julie Wood, en Van Strijd tot strip, Wim van Wieringen.

94/95 (*f* 3,60): Robbedoes-weekblad... Robbedoes index t/m nr. 2000; de dertigste verjaardag van het weekblad Kuifje, Pogo.

97 (*f* 3,25): Keizerstrip Trigië tekenaar Don Lawrence, Verdwenen Kuifjes door Har Brok teruggevonden, interview met Selby Kelly weduwe van Pogo-tekenaar Walt.

98 (*f* 3,25): Strips in de dertiger jaren: Doe Mee, Centsprenten en strips, Tripje, G. Rotman, G. van Raemdonck, Bulletje en Bonestaak en Thijs IJs en Gijsje Goochem.

99 (*f* 4,95): Milton Caniff, Wallace Wood interview, Stripkoerier en Gummi.

101 (*f* 3,95): Scenaristen special, Greg, Jacques Lob, Jean Michel Charlier, Jean-Pierre Dionnet; Blueberry, Pogopersiflage door Wallace Wood/Harvey Kurtzman, 66-ste en laatste Eric de Noorman-verhaal: De eerloze krijg.

102/103 (*f* 3,95): Kuifje weekblad, E.P. Jacobs, Bob de Moor en Claude Auclair, Lombard uitgaven, Rik Ringers, Eric de Noorman: De eerloze krijg.

105 (*f* 3,95): 'Duckman' Carl Barks, herdruk van een van zijn eerste Donald Duck verhalen, Daan Jippes; tien jaar Het Stripschap, Tante Leny, Pogo en Eric de Noorman.

106 (*f* 4,95): Hugo Prattnummer, Luck Star O'Hara, VNU-story III, jaarlijkse stripdoorsnede, Pogo, Eric de Noorman.

107/108 (*f* 4,95): Kapitein Rob, Pieter Kuhn, kapitein Rob musical, Evert Werkman, Eric de Noorman en Smurfen...

109/110 (*f* 4,95): Eppo-special, Henk Kuijpers (Franka), Bert Bus, René Follet, Peer en Uco, De VNU-story IV, kritiek op vooroordelen Strips, Kuifje in Zwitserland, Pogo en Eric de Noorman...

~~**111** (*f* 4,25): Stripproduktienummer: ontstaan van strips, tekenwerk (door Matena) scenario, lettering, inkten, inkleuring, merchandising en syndication, Kapitein Rob, Pogo en Eric de Noorman...~~

112/113/114 (*f* 5,95): detectivestrips, Eisner en zijn Spirit, The Shadow, Schlomo Raven, Jack Palmer (Pétillon), Loro, Jess Long, Detectivefilms, Eric de Noorman.

115 (*f* 4,25): Strips en politiek, Willem, Peter van Straaten, Behrendt, Crumb, Eric de Noorman.

116 (*f* 4,95): Centsprenten en strips, Ben van Voorn en Piet van Elk, Alain Saint-Ogan, Toonder en Piëts Bassie, Chantal Montellier, Martin Lodewijk en Eric de Noorman.

117/118 (*f* 6,50): Interview Blanc-Dumont, Jijé-polemiek, inhoudsopgave Stripschrift nrs. 85-117/118, Pogo afsluiting, Eric de Noorman.

119 (*f* 4,95): Lucky Luke, Morris en Goscinny, De Ballade van de Daltons, 50 jaar Kuifje, marketing van Stripschriften op de Nederlandse markt.

120 (*f* 4,95): Science Fiction met Leloup, Arman en Ilva, Dick Matena en Enki Bilal.

121 (*f* 4,95): Berni Wrightson, de horrorstrip op zijn best. De striphandel. De Stripkatalogus.

122/123 (*f* 6,50): Willy Vandersteen, Jerom, De blauwe reeks, Suske en Wiske wegwijzer.

124 (*f* 4,95): Palacios, strips op z'n Spaans, Noel Sickles, Stichter v.d. Caniffschool.

125 (*f* 4,95): Cuvelier-nummer met artikelen en herdruk, Pogo etc.

126/127 (*f* 6,50): De strips van Claire Bretécher, Ralph Bakshi, de animatieman.

128 (*f* 4,95): Guido Crepax en Valentina.

129/130 (*f* 6,50): Al Capp (1909-1979), Li'l Abner, Vakbond voor striptekenaars, Jacques Tardi.

131 (*f* 4,95): Dick Tracy, The Studio, Jeff Jones, Mike Kaluta, Berni Wrightson.

132 (*f* 4,95): Engelse dagbladstrips: Andy Capp, Jeff Hawke, Garth, Jane, The Perishers, Romeo Brown.

133 (*f* 4,95): Joost Swarte, Droomprijsvraag, Rose, Enquête.

134 (*f* 4,95): Beeldverhaal in de oorlog. Het beest is dood, Striphelden trekken ten oorlog.

135/136 (*f* 6,50): Willy Vandersteen artikelen, Klassieke strips uit Sprint, Blueberry, Jordaan.

137 (*f* 4,95): De kleine uitgevers, Rijperman, Yendor en Espee, De Vrije Balloen 5 jaar, Uderzo drinkt toverdrank.

138 (*f* 4,95): De familiestrips: Familie Snoek, Blondie, familie Doorzon, Jan, Jans en de kinderen, Prins Valiant.

139/140 (*f* 6,50): Theo van den Boogaard, Martin Lodewijk, Zweedse Strips.

141 (*f* 4,95): Daan Jippes naar Disney Studio's, Rostrum, Minitoe, Kapitein Rob en Romeo Brown.

142 (*f* 4,95): Droomprijsvraag, Dick Matena's witte kerst, The Empire strikes back, Indeks, Top-twintig.

143 (*f* 4,95): Amsterdam in strips, Kuifje voor het Amsterdamse gerecht, Lucca 14, Del Castillo.

144 (*f* 4,95): 1984, Ravian, Stripalbumkopers onderzocht, Prikkebeen.

145 (*f* 4,95): Frank Frazetta's Fantastische Wereld. 25 jaar Yrrah, Enki Bilal, Mort Walker: Sam's Strip.

146/147 (*f* 6,50): Floc'h. Dominique Hé, Terug naar de Klare Lijn.

148 (*f* 4,95): Robert Gigi, Scarlett Dream, Het gezicht van Eppo.

149 (f4,95): Conan, Wie is dat?, Conan-strip, Romeo Brown, Sam's Strip.

150 (f4,95): Krazy Kat, De dieren van Crumb, Nard'n' Pat, Garfield, De Shtunk, Li'l Abner, Dierenleed, Fat Freddy's Cat, Vlaamse smetjes, Romeo Brown.

151/152 (f6,50): Jan Kordaat, Yves Chaland en de erfenis van Tillieux, Het voorbeeldige leven van Jijé, De Bende van vier.

153 (f4,95): William Vance, Bruno Brazil, Bob Morane, Jerom in Tibet, Kapitein Rob, Chantal Montellier, Vlaamse Frutjes.

154 (f4,95): Belgische strips, Didier Comès, De Rat-cisten een strip van Comès, EC herleeft, Kuifje op de knieën.

155 (f5,25): Victor de la Fuente, Haxtur, Fernando Fernandez, Francisco Ibanez, De Disney films, de toplijsten van 1981.

156 (f5,25): Nieuwe Nederlanders, Paul Teng, Dick Briel, Red Rat, Gezellig en leuk, Prutswerk.

157 (f5,25): Jean-Claude Mézières, Heavy Metal, Eric Schreurs, Sterren stralen in Hollywood.

158 (f5,25): Marten Toonder, François Bourgeon, Comicana, Jean-Louis Floc'h, De Zeven van Zeveneken.

159/160 (f7,—): Engelse stripweekbladen, Strip against racism, Crumb's Sketchbook, Stripfiguren vogelvrij?

161 (f5,25): Nieuwe stripbladen, Knudde, Bij de dood van Wallace Wood, Josep Toutain.

164 (f5,25): Interview met Harvey Kurtzman, Lijk op de Imjin, Lezers over parodie en plagiaat.

165 (*f* 5,25): Interview met Frank Margerin en Raymond Reding. Een analyse van de strips van Cosey.

166 (*f* 5,25): Interview met Paul Gillon, schepper van Schipbreuk in de tijd en met Pierre Christin scenarist.

167 (f6,—): De wereld van Richard Corben, Jan Strnad zijn bezielde scenarist. De toplijsten van 1982.

170 (f6,—): Interviews met Martin Veyron (tekenaar van Barend Terzijde), Bart van Erkel, en Chayé.

171 (f6,—): Interview met Milo Manara (tekenaar van Guiseppe Bergman) en analyse van zijn strips. Interview met Frits Kloezeman (tekenaar van 'Rechter Tie').

172 (f6,—): Krantestrips in Nederland. Interview met Nikita Mandryka (tekenaar van 'De gemaskerde Komkommer').

173 (f6,—): Interiew met Ted Benoît (tekenaar van o.a. 'Morfeu Electrico'), Vijftig jaar Comics in Amerika. Interview met Dick Matena.

174/175 (f8,—): Meeslepend interview met Peter Pontiac. Strips en Popmuziek. Boekbesprekingen.

176 (f6,—): Fred en Liliane Funcken (Witte Ruiter, Harald de Viking enz.), Vijftien jaar Stripantiquariaat Lambiek. Strips en Onderwijs.

177/178 (f8,—): Interviews met Schuiten, Renard en Peeters ('De medianen van Cymbiola'), analyses van hun strips. Interviews met Hermann ('Bernard Prince', 'Comanche', 'Jeremiah') Neal Adams en Tom Wilson. De toplijsten van 1983. Wendy Pini's Elfquest.

176 (f6,—): Veranderingen bij Robbedoes, Kuifje en Eppo. Jaap Bubenik, Nico Noordermeer en Vaughn Bodé.

180 (f6,—): Interview met Robert van der Kroft, tekenaar van Sjors en Sjimmie. Garfield, George Orwell als stripfiguur en de dood van Reiser.

181 (f6,—): De fantastische werelden van Rork, prachtboeken over Hergé. Nieuwe ontwikkelingen bij Giraud en cartoons: Elyh.

182 (f6,—): Vittorio Giardino over Sam Pezzo, interview met Dick Vlottes en cartoonist Pauk Verschaeren.

183 (f6,—): Strips en voetbal: Kick Wilstra, Appie Happie, Roel Dijkstra, FC Knudde enz. Interview met cartoonist Efbé.

184 (f6,—): Wasterlain, veranderingen bij Robbedoes, inteview met Herman Focke en het tijdschrift Titanic uitgevaren.

185/186 (f8,—): Artikelen over Mézières' Ravian, Auclair en Will Eisners Opmakh mit Got. Interviews met de gebroeders Varenne en cartooniste Marlèn Nolta en een artikel over Philippe Marcelé. Extra bijlage over de strip-3-daagse.

187 (f6,—): Interviews met André Juillard en Rumen Simeonov. Artikelen over Al Williamson en Jeremiah. Een strip van Williamson.

188 (f6,—): Speciaal western nummer met een artikel over Durango, interviews met Laurence Harle (scenariste van Cartland) en Colin Wilson de nieuwe tekenaar van Blueberry.

188/189 (f8,—): Interviews met Rochette, Franz. Kinderzegels in Nederland, Tex Avery en Nader tot Kuifje en Strips en onderwijs. Speciaal omslag met de kinderzegels van Joost Swarte.

191 (f6,—): Deel van het artikel over de stripfiguur Robbedoes. Deel een van een herdruk van een verhaal dat Jijé van Robbedoes tekende. Een interview met de nieuwe Robbedoes tekenaars Tome en Janry. De toplijsten van 1984.

192 (f6,—): Deel twee van de geschiedenis van de stripfiguur Robbedoes. Interviews met Yves Chaland en Lex van de Oudeweetering.

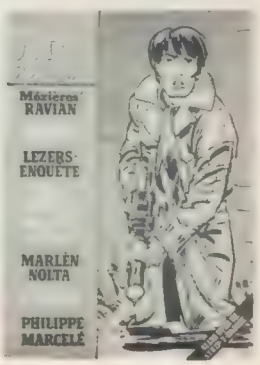

Beste Ruud,

Gisteren trof ik in mijn lijfblad 'Stripschrift' een zeer lovende recensie aan van 'Reportage: tekenfilms maken'. Heel erg leuk. Bijna om rooie konen van te krijgen.

Eén heel klein dingetje recht zetten. Dat ben ik ze wel verplicht. Inderdaad was het uitgangspunt voor het boek een tekenfilm die we gemaakt hebben voor Socutera: 'A.V.O., als het om gehandicapten gaat' (Leuk detail: we hebben er een eervolle vermelding voor gekregen van de jury van de jaarlijkse Socutera-prijs).

Maar naast ons drietal, hebben er nog veel meer mensen aan het project meegewerkt. De meesten daarvan kun je zien op de foto die op pagina 6 van de docentenhandleiding staat. Van links naar rechts.
Ondergetekende, David Dekker (airbrush), Baldi Dekker sr. (animation supervisor), Ruth van Os (inkleurster), Kees de Boer, Loes Dekker (inkleurster), Barend Lammes, Edo Jansen (camera), Dick van der Meer (montage) en Ben Dekker (inkleurder).
Op de foto ontbreken nog Harry op den Kelder (geluid), Cees van Os (script) en Dore Smit & Ellen Jansen (commentaar)

Met vriendelijke groeten,
Sutdio & uitegeverij Visioen
Baldi Dekker jr.

Wat een ellende zeg, die Stripschrift! Neem nou nr. 200: geen fantastisch feestnummer, maar we worden vergast op eerst 14 bladzijden lang gezeur – niet over strips, niet over stripmakers, maar over mensen die schrijven over strips, kompleet met foto's van ½ bladzijden! Walgelijke zelfoverschatting van gefrusteerde stripredacteuren die hopen ooit beroemder te worden dan de strips waarover ze bazelen.
En dan die 10 bladzijden aankondigingstroken als extraatje. Extraatje??? Bladvulling noem ik dat! Deze stripschrift is niks dikker dan normaal!
Over bladvulling gesproken: zo'n 10 bladzijden advertenties (waarvan 4 uit eigen fonds – flauw hoor).
En ik ben nog niet klaar: het huichelachtige onderschrift (van iemand die anoniem wenst te blijven) onder de brief van Riny Polman: leuk geintje hoor, maar wanneer nemen jullie de kritiek van lezers eens serieus. Want Polman heeft gelijk: die nr. 195 was gewoon shit: gore plaatjes onder het mom van 'volwassen strip'. Geouwehoer! Sex verkoopt beter moet de redaktie gedacht hebben.
Verder: Boeken in het kort: de helft buitenlands. Net als de besproken stripbladen: vrijwel allemaal buitenlands. Wordt de Donald Duck wel eens besproken. Nee, want kinderstrips zijn niet interessant. Maar vergeet niet dat Matena ook Wolfje tekent!
Het enige dat mij nog enigszins kon boeien was Drewes' artikel over de 'Wordt vervolgd'-en. Maar ook hier ingewikkeld taalgebruik om maar vooral met zoveel mogelijk woorden om alles heen te praten (en om interessant te lijken).
Graag eindig ik met enkele toepasselijke citaten (en waag het niet mijn brief net zo lullig als die van Polman af te handelen!)
'Praatjes vullen geen gaatjes' (volksgezegde).
'Het geeft niet wat men schrijft, zolang men maar schrijft' (Marten Toonder).
'Moet dat nou! Het is totaal nutteloos gepraat. Je gaat dan analyseren wat er in het bierglas zit' (Ed van Schuylenburg).
Gegroet
Pieter Boddaert

We gáán al. (red.)

BOEKEN IN HET KORT

Jean VanHamme/William Vance: *Waar de indiaan gaat* XIII deel 2, uitg. Dargaud, prijs *f* 6,95.

In het eerste deel van deze nieuwe serie, getiteld 'Zwarte Vrijdag', is kennisgemaakt met een jonge man, die lijdt aan amnesie. Het enige persoonlijke kenmerk wordt gevormd door een getatoeëerde XIII op het sleutelbeen. Bij stukjes en beetjes, onder meer door stress-situaties, komt een deel van een verschrikkelijk verleden naar boven. Aan het einde van deel 1, opgezadeld met de wetenschap, dat hij blijkbaar een Amerikaanse president heeft vermoord, vlucht de man voor overheid en onderwereld. Hem rest slechts de naam van een vrouw om zijn identiteit te achterhalen. In het voorliggend album wordt de indruk gewekt dat de man een beroepsmilitair is, die als vechtmachine zijn land in Vietnam heeft gediend. De ontmoeting met degenen, die beweren tot zijn familie te behoren, loopt desastreus af voor XIII. Hij is nog in staat contact te leggen met de onbekende vrouw waar in deel 1 sprake van is, maar het net sluit zich onherroepelijk om de man die als een pion wordt opgeofferd aan een groter belang. Wordt vervolgd in deel 3.
Het scenario zit spijkerhard in elkaar. Pure suspense voor de liefhebbers van hardboiled stories. Vance sluit exact aan bij VanHamme. Zijn hoekige tekenstijl is overbekend en verandert niet of nauwelijks.

Ruud Booms

Michel Schetter: *Cargo deel 1, De branding van Surabaya*, Glénat Benelux, prijs *f* 14,90 (harde kaft).

Een koloniale setting – Nederlands Oost-Indië, het volk mort en streeft naar zelfstandigheid. Een klein drama – een avonturier doodt een inboorling om haaien aan te trekken – heeft grote gevolgen. De moordenaar en zijn vriendin vallen in handen van de eigenlijke heerseres van het gebied, de exotische maanprinses. Deze vrouw is uit op een machtspositie en gaat daarbij grof geweld niet uit de weg. Zij dwingt de vrouw uit het gezelschcap van de avonturier tot het infiltreren in de kringen rond de ongekroonde sex- en drugskoning van Surabaya. De vrouw moet ten koste van alles in het bezit komen van een plan, dat de eigenaar ongebreidelde macht zal verschaffen.
De hoofdpersonen in dit broeierige verhaal zijn hoogst onbetrouwbaar. Voor een paar centen verloochenen zij hun wankele principes en laten zich prostitueren ten einde meer macht en aanzien te verwerven. Het open einde laat een aantal vragen onbeantwoord. Op naar deel 2 dus. De auteur/tekenaar heeft ondanks de geweldadigheden en grove scènes een zeer verteerbaar

stripprodukt geleverd. In een fel realistische stijl schetst hij een sfeervol stuk geschiedenis zonder moraal. Prima tekeningen, vooral de decors, en een zeer goede albumuitvoering. Op regenachtige dagen een jofele tijdspassering.

Ruud Booms

Kamagurka en Herr Seele; *Het geheim van het verhaal*, De Harmonie, Singel 390, Amsterdaam, prijs *f* 12,90.

De hersenspinsels van onze zuiderbuur Zeebroek alias Kamagurka zijn ongrijpbaar en absurdistisch. Het verhaal neemt voortdurend wendingen van 180 graden.
Beginnend in een Kuifjedecor wordt de geïnteresseerde lezer op sleeptouw genomen door Kama's held Bert Vanderslagmulders, die lijkt te zijn opgezadeld met een kind dat hij in zijn huis achterlaat in een kamer, die hij niet terug kan vinden. Zo buiten, zo binnen denkt onze kreatieve Kamagurka, dus ook nog maar even op reis in het onderbewustzijn van Bert alwaar Cowboy Henk een lunapark uitbaat en een visgratenwinkel, annex sexshop voor dieren begint. Het verhaal eindigt, nou ja wat heet eindigen, in het Kuifjedecor in Tibet. Te stellen dat dit slechte of goede stripkunst is, is nauwelijk opportuun. Je houdt ervan of niet. Een middenweg is onmogelijk. De twijfel sluipt in mijn hart. Vind ik het leuk? Of toch maar niet. Aanbevolen om van een kater af te komen, maar streng verboden bij het ontbijt.

Ruud Booms

Fred Julsing: *Ukkie's eerste album* (Ukkie 1). Haarlem (Oberon BV) 1985. Kleur, 46 blz., prijs *f* 6,75.

Fred Julsing, zo ongeveer de enige Nederlandse striptekenaar met kwaliteit, verleden en faam die nog nooit behoorlijk in *Stripschrift* aan de orde kwam, heeft een omvangrijk en interessant oeuvre op zijn naam. Niet alleen interessant omdat het aanvankelijk voor veel kollega's uitpuilde van talent, maar ook omdat het een grillig verloop had. Begonnen met de meest ingewikkelde hoogstandjes, te mooi haast (én ingewikkeld) voor strips, is Julsing uiteindelijk via zijn sprookjesverstrippingen nu beland bij de peuterstrip. Het merkwaardige nu is dat het talent van Julsing juist in deze zeer eenvoudige strip, met weinig dekors, een rechtlijnige plot en helder tekenwerk pas goed tot zijn recht komt. Ukkie is een weekstrip van een bladzijde, zoals Jan, Jans en de kinderen, De Familie Achterop en dergelijke, ook qua inhoud en lezerspubliek, maar deze strip onderscheidt zich van zijn soortgenoten door subtiel tekenwerk, fraaie standpunten, kortom door beheerste kreativiteit. Niet het beste dat er ooit gemaakt is, maar zeker wel voor mij het beste dat Julsing ooit gemaakt heeft en dat is heel wat meer dan wat ons door andere striptekenaars voorgezet wordt.

(Brok)

Robert en Bertrand nr. 68 – De Apache; tekst: Marck Meul, tekeningen: Ron van Riet; prijs *f* 4,25 (gehuld in een nieuwe cover).

Een opiumsmokkelaar ontsnapt uit de gevangenis en wijkt uit naar Parijs waar hij een compagnonschap aangaat met een louche apachedanser van de Moulin Rouge. Robert en Bertrand werken samen met Inspecteur nr. 17 om de drugsbende op te rollen. Verrassende wendingen geven dit verhaal extra aanzien. Vooral het optreden van de schilder Henri Toulouse-Lautrec verlevendigt het beeld. De realistische tekeningen geven het Parijs van het fin-de-siècle goed weer. Te zien dat deze serie weer een stijgende lijn vertoont doet deugd.

Suske en Wiske nr. 204 – De mooie Millirem; tekst en tekeningen: Paul Geerts; prijs *f* 4,95.

Door de schuld van Lambiek ontsnapt een radio-actief deeltje uit een kerncentrale. Dit deeltje, de mooie Millirem, is getuige van de strijd om een huwelijke tussen de uitbaatster van een porseleinwinkel en een gestoorde generaal buiten dienst. De grappen zijn nogal pretentieus.

Nero nr. 95 – Het beest zonder naam; tekst en tekeningen: Marc Sleen; prijs *f* 4,25.

Petatje en Petoetje eisen de hoofdrol op. Met kapitein Oliepul varen zij naar Maleisië, maar ergens op de 45e breedtegraad worden zij opgeslokt door een vreemd soort zeeslang. Nero, egoïst als immer, wil zijn rol terug en stort zich om zijn figuur te redden in het avontuur en ontmaskert de bewoner van de (stalen) slang, een maffe wetenschapper, lijkend op Frank Zappa, die de wereld bedreigt. De humor is op het randje en soms wat geforceerd. De bedoeling van Sleen is duidelijk: Hou de mens een spiegel voor. Hij legt zoals in de meeste van zijn albums de vinger op de wonde. Niet subtiel maar je voelt 'em. Nog even iets rechtzetten. *Dit is natuurlijk geen Vandersteenprodukt*. Parbleu. Mea culpa mea maxima culpa. Ergo, mijnheer Sleen mijn excuses voor een dergelijke misser (zie Stripschrift nr. 196/197 boeken in het kort en het Sleenkommentaar in stripschrift nr. 200).

Jerom nr. 17 – De ring van Ranjar; tekst en tekeningen: Edward De-Rop; prijs *f* 4,25 (gehuld in een nieuwe cover).

Jerom en Dolly in het Midden-Oosten. Zij kopen op een rommelmarkt een souvenirkistje waarin zich een magische ring bevindt. De ring wordt gestolen. Om de geschiedenis van de ring te achterhalen reizen zij terug in de tijd en helpen een sultan tegen zijn onbetrouwbare schoonzoon, die door middel van de ring meer macht wil verkrijgen. Een leuk verhaal voor de kleine striplezer, zonder het bekende belerende vingertje. De tekenstijl is bekend, lekker rond volgens de Vandersteenstudioformule.

De Rode Ridder nr. 115 – Prinses Kin-Lien; tekst en tekeningen: Karel Biddeloo; prijs *f* 4,25.
Een zwarte magiër neemt wraak op een Chinese heerser, die hem verbannen heeft. Om de dochter van de heerser in zijn macht te krijgen stuurt hij een door hem geleide zanddemon op de mensheid af. Hij valt uiteindelijk zelf ten offer aan zijn dadendrang. Ridder Johan klaart het karwei op de bekende heldenwijze. Het is een redelijk verhaal zonder hoogte- of dieptepunten. De strip bevat naast het gewone tekenwerk veel ingekleurde fotoreproducties.
R. Booms

NIEUWS

NIEUWSREDAKTIE:
DONALD STROOMBERG

BOMMELDING

Na 45 jaar is er een eind gekomen aan de dagelijkse avonturen van Ollie. B. Bommel en Tom Poes. Marten Toonder heeft besloten de dagelijkse produktie van de krantenstrip na meer dan 11750 afleveringen stop te zettten. Op 20 januari verscheen de laatste tekening van het laatste verhaal, dat treffend *Het einde van eindeloos* is genoemd, in de dagbladen. De definitieve Bommelbibliografie kan nu geschreven worden. Vooral het huwelijk van Bommel met juffrouw Doddeltje in de voorlaatste aflevering, sloeg bij oplettende lezertjes in als een bom.

ALFRED BESTALL

Op 93-jarige leeftijd is op 15 januari 1986 Alfred Bestall overleden, Sinds 1935 tekende hij de Engelse Krantenstrip *Rupert Bear*, in Nederland bekend als Bruintje Beer. Nadat hij de strip van Mary Tourtel had overgenomen, tekende hij deze tot 1965. Daarna verzorgde hij tot zijn 90ste jaar nog 17 jaar lang de jaarboeken van Rupert Bear, die in Engeland erg populair waren

GETEKENDE WERKELIJKHEID

Vanaf 15 januari vindt er een tentoonstelling plaats van cartoons en karikaturen in de Centrale Bibliotheek in Rotterdam. Het hoofdaccent ligt op de politieke spotprenten en aan de prenten uit de periode 1933-1945 wordt extra aandacht besteed.

NIJMEEGSE STRIPDAG

Op zondag 23 maart 1986 vindt in het aktiviteitencentrum *Doornroosje*, Groenewoudseweg 322, Nijmegen, de tweede Nijmeegse stripdag plaats. Op het programma staan: een stripruilbeurs voor partikulieren, een expositie, doorlopend tekenfilms, een veiling en een tekenaarsbeurs. Er zal een boekje verschijnen met werk van amateurtekenaars uit de regio Arnhem/Nijmegen.
Opening: 10.00-18.00 uur. Toegang gratis.

BOEKENVONDST

Bovenstaand evenement valt te combineren met de derde Boekenvondst, die op 21, 22 en 23 maart wordt gehouden in de Rijnhal in Arnhem. Naar verwachting zal deze beurs de grootste verzameling antiquarische boeken en prenten te zien geven, die ooit in Nederland bijeen is geweest. Naast stands voor handelaren, zijn er ook voor partikulieren tafels te huur, voor *f* 50,— per dag per twee meter. Geopend op vrijdag van 15.00-21.00 uur en op zaterdag en zondag van 11.00-18.00 uur. Er is een apart gedeelte voor strips ingeruimd.

ZUID-NEDERLANDSCHE

De eerste Zuid-Nederlandsche Stripruilbeurs vindt op zaterdag 12 april plaats in zaal De Harmonie, Hoogstraat 310 in Eindhoven. Ook hier een ruilbeurs, doorlopend te-

kenfilms en een veiling. De kavellijst zal in Kwartaal van het Stripschap verschijnen. Zaal open voor reserveringen ruilbeurs: 9.00 uur. Reserveren door overmaking van *f* 10,— per gewenste meter (max. 3) op bankr. 57.94.45.682, ABN Venlo, t.n.v. J. Hermens, Zaal open voor publiek: 10.00-17.00 uur. Toegang *f* 2,50, kinderen gratis, onder 1½ m.

DE STRIPVERZAMELAAR
Op 8 maart opent een nieuw strip- & boekantikwariaat zijn poorten in de Kruisstraat 100 in Eindhoven, onder de naam: De Stripverzamelaar. Geopend: dinsdag t/m donderdag: 11-18 u., vrijdag 11-21 u. en zaterdag 10-17 uur.

BUCK DANNY
Peter Paul Klapwijk zoekt medestanders voor het oprichten van een Buck Danny-fanclub. Wie daar iets in ziet, kan hem daar schriftelijk, liefst met uitgebreide uiteenzetting, van op de hoogte stellen. Het adres is: J.P. Coenstrat 46 bis, 3531 EW Utrecht,

ALBRACHT
Per 1 januari 1986 worden de belangen van NOVEDI niet meer behartigd door Albracht Lektuur Diensten, Graton blijft wel bij Albracht.

STRIPPROMO
In het kader van de manifestatie 'La France au Pays Bas' organiseert Strip Promo, coöperatieve vereniging ter bevordering van de hedendaagse strip, in de Meervaart in Amsterdam van 14 maart tot 9 april een expositie onder het motto 'Strips zijn ook kunst' met werk van Kahl, Schreurs, v.d. Boogaard, Matena, Bodoni, Vleeschouwer, Willem, Pontiac, en onder voorbehoud Evert Meulen (?) en Hansen. Vooralsnog zal er geen werk van Clercx en Swarte aanwezig zijn, zoals de aankondiging enigszins mysterieus belooft. Daarnaast zal er een uit Angouleme afkomstige expositie te zien zijn onder de titel 'Un Certain Look Rock' met werk van hoofdzakelijk Franse tekenaars. Het programma van de manifestatie omvat verder o.a. videoprogramma's van Van Oekel en Kamagurka, onbekende animatiefilms en een toneelstuk van de hand van Tardi. Nadere informatie kunt u verkrijgen op tel. 020-263505.

LAMBIEK
Vanaf ± 20 februari 1986 houdt stripwinkel Lambiek een grote uitverkoop. Een groot deel van de aanwezige nieuwe, tweedehands en antikwarische strips zal worden opgeruimd tegen aantrekkelijke prijzen. Een en ander houdt verband met een nieuwe opzet die de winkel gaat krijgen. Er zal veel plaats worden ingeruimd voor origineel werk, zeefdrukken en posters, waardoor de winkel een meer galerie-achtige opzet krijgt. Vooral werk van tekenaars/kunstenaars uit de groep rond het Amerikaanse blad RAW, zoals Art Spiegelman, Mark Beyer en Kim Detich, zal een belangrijke plaats krijgen. Lambiek blijft overigens ook in de nieuwe opzet een gewone stripwinkel, alleen met een veel beperktere voorraad, zodat vaker iets besteld zal moeten worden. Eén van de redenen van de verandering is gelegen in de veelvuldige diefstal, die in de huidige opzet een rendabele exploitatie nagenoeg onmogelijk maakt.

KRESSE
Het gemis van Bommel wordt enigszins goedgemaakt door het bericht, dat Kresse opnieuw Vidocq gaat tekenen. Na de herdruk van twee oude episodes zullen de nieuwe verhalen van Vidocq van start gaan in Eppo-WV nummer 7.

STRIPWINKELGIDS

DE PRIJSBREKER IN STRIPLAND!
DUBBELMAN
Hilversum-Vaartweg 17
dag. 10-18 uur, do. tot 21 uur
035-234091 bgg. 03465-71142

"DE STRIP-AAP"
STRIPSPECIAALZAAK
IN- & VERKOOP, VERHUUR
KUIPERSDIJK 66
7512 CJ ENSCHEDE
053-305261
Di. t/m vr. 12.00 - 18.00 uur,
za. 11.00 - 17.00 uur, do. koopavond

'PLATENBAR-STRIPWINKEL LEO'

Lange Kerkstraat 32
4461 JJ Goes, telefoon 01100-13194

Stripwinkel Beo
Hopland 15 – Antwerpen
Tel. 03/233.25.36
OPEN ALLE DAGEN
VAN: 10-18 u / zondag: 10-14 u
HOPLAND 15 (BIJ VOGELTJESMARKT)

DE STRIPSPEURDER
Wagenstraat 130
2512 BA DEN HAAG
Tel.: 070-643005

STRIPWINKELGIDS

STRIPBOEKHANDEL

breestraat 22 delft — tel. 015 126097

BUL SUPER

GOBELIJN

LAMBIEK
Kerkstraat 78, Amsterdam,
telefoon 020-267543

KAPITEIN ROB

inkoop-verkoop
STRIPS

Geopend
ma t/m vr 12-18 uur, za 11-17 uur
Amsterdam, 2e Egelantiersdwarsstraat 8
TELEFOON: 020 - 22 38 69

ROTTERDAMS GROOTSTE STRIPWINKEL & LECTUURHAL

TIJDSCHRIFTENHAL
NOORD
ZAAGMOLENDRIFT 35 t/m 41
1e MIDDELLANDSTRAAT 110
ROTTERDAM
SCIENCE FICTION
STRIPVERHALEN

stripspeciaalzaak
PIET SNOT
vismarkt 3 utrecht tel. 318472

RICHARD
Rombout-Hogerbeetsstraat 78,
Amsterdam, tel. 020-842923.

EPPO STRIP & BOEK ANTIKWARIAAT
JOS & MARI HUDDLESTON SLATER
KLEINE BERG 33
EINDHOVEN
TEL:
040-441882

DE JACOBIJN
STRIPWINKEL

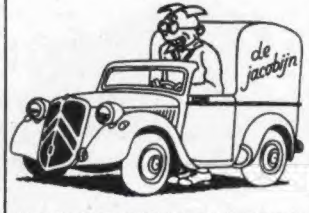

JACOBIJNESTRAAT 10 HAARLEM 023-320782
TE KOOP: ZEEFDRUKKEN
© JOOST SWARTE

Antiquariaat Nillco
oude strips en boeken

Nieuwlandstraat 25, Tilburg
013-431229 – 3 min. v. station
di.-wo.-vr. 12-6, do. 12-9, zat. 11-5

stripwinkel BOES

IN- en VERKOOP VAN STRIPS
Lievevrouwestraat 33-Tel.:01640-59366
4611 JJ Bergen op Zoom

Geopend:

maandag	**13.00-18.00 uur**
di.tm vr.	**09.00-18.00 uur**
	(vrijdag koopavond)
zaterdag	**09.00-17.00 uur**

STRIPWINKEL SNOEK
amsterdam

Oostenburgergracht 69
tel: 020-224780
Gespecialiseerd in stripweekbladen
strips en amk.comics, antiquariaat SF
Nu ook inbindmappen (slechts 7,95 per map)
gironr. 4525295 t.n.v. Strw. Snoek

STRIP ANTIQUARIAAT + STRIPGALERIE PANDA

Frederikstraat 955-959
2514 LJ 's-Gravenhage,
telefoon 070-635950*
geopend di t/m vr van 12 tot 6 uur; zaterdag van 11 tot 5 uur

STRIPWINKEL DUMPIE
Nieuwe Rijn 18, Leiden, tel. 071-126404
BESLIST DE GOEDKOOPSTE MET ANTIQUARISCHE PRIJZEN!!
(meestal niet meer dan 60% van de katalogus prijs)

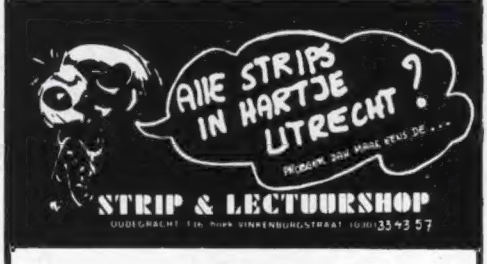

DE LEKTUURHAL
*GESPECIALISEERD IN STRIPS

LEEUWARDEN O/D KELDERS 10 058-30756
HARTJE SHEEK NWE BURGSTR. 3 05150-15510
HEERENVEEN DRACHT 100 05130-25092

WONDERLAND
strips en science fiction
Soembawastraat 54a
1095 XD Amsterdam
020 - 94 35 62